

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛОТЕЧНА РАДА НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**ПРО СТАН ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК,
ЦІННИХ І РІДКІСНИХ ВИДАНЬ ОСОБОВИХ
БІБЛОТЕК ТА КОЛЕКЦІЙ У БІБЛОТЕКАХ
НАУКОВИХ УСТАНОВ
НАН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Київ 2025

УДК 027.021:[025.7/9:091]](477)“364”

Авторський колектив:

О. С. Онищенко – академік НАН України,
голова Інформаційно-бібліотечної ради НАН України,
Г. І. Солоіденко – провідний науковий співробітник НБУВ, відповідальний
секретар Інформаційно-бібліотечної ради НАН України,
Т. Л. Кулаковська – старший науковий співробітник НБУВ
Відповідальний редактор О. С. Онищенко

Затверджено до друку вченою радою Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського (протокол № 11 від 9.09.2025)

**Про стан зберігання книжкових пам’яток, цінних і рідкісних видань
особових бібліотек та колекцій у бібліотеках наукових установ НАН
України в умовах війни** : аналітична записка / НАН України, Інформ.-
бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського / авт. кол.
О. С. Онищенко, Г. І. Солоіденко, Т. Л. Кулаковська; відп. ред. О. С. Онищенко.
Київ, 2025. 96 с.

В аналітичній записці представлено діяльність бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України у період війни (від 2022 по 2025 рр.) з питань зберігання книжкових пам’яток, цінних і рідкісних видань, особових бібліотек та колекцій. Розглянуто постанови та розпорядження Президії НАН України, рішення та рекомендації Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, що стосуються цього питання.

Наголошується на важливості дотримання під час воєнного стану документів, розроблених Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського: «Положення про книжкові пам’ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України»; «Правила користування книжковими пам’ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України», затверджених розпорядженням Президії НАН України № 388 від 15.06.2017 р.

Висвітлено досвід роботи з проблем зберігання фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника та окремих бібліотек наукових установ у період російсько-української війни.

Результати дослідження, оприлюднені в аналітичній записці, можуть бути використані науковими установами, бібліотеками, архівами, музеями, закладами вищої освіти, які вивчають роботу бібліотек та споріднених установ під час воєнного стану.

ISBN 978-617-8827-07-6
(друковане видання)
ISBN 978-617-8827-37-3
(електронне видання)

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2025
© Інформаційно-бібліотечна рада
НАН України, 2025

З М І С Т

Вступ	4
Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України в роки війни (2022–2025 рр.)	8
Діяльність Президії НАН України та Інформаційно-бібліотечної ради НАН України з питань зберігання фондів бібліотек наукових установ	16
Із досвіду роботи бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України з книжковими пам'ятками, цінними та рідкісними виданнями, особовими бібліотеками та колекціями	28
Висновки та рекомендації	43
Список літератури	45
Додатки:	
Розпорядження Президії НАН України № 388 від 15.06.2017 р. «Про впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних і цінних книжкових і рукописних фондів в установах Національної академії наук України»	49
Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України	51
Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України	69

ВСТУП

У Національній академії наук України з часу її заснування сформувалися профільні наукові бібліотеки з конкретних галузей знань. Спершу вони були при відділах (історико-філологічному, фізико-математичному та соціально-економічному), з яких складалася структура Академії. Відділівські бібліотечні зібрання існували паралельно із самостійною універсальною науковою бібліотекою – Національною (Всенародною, Центральною) бібліотекою, яка також входила до Академії. Зі створенням науково-дослідних інститутів відділівські бібліотеки передавали свої фонди їм та головній бібліотеці. Поступово в Академії сформувалася ціла бібліотечна мережа, в якій на чолі з головною, загальноакадемічною, універсальною науковою бібліотекою діяли профільні інститутські книгозбірні.

Практично кожна наукова установа сформувала собі спеціалізоване бібліотечне зібрання, до складу якого входили: фонд видань свого інституту; всі вітчизняні книги і журнали відповідної галузі; зарубіжна література, отримана завдяки міжнародному книгообміну та шляхом валютної передплати. Таким чином, академічні бібліотеки зробили вагомий внесок у становлення інститутів як відомих центрів профільних наукових знань, а Академії загалом – як міжнародного центру наукових досліджень.

Самим фактом свого існування бібліотеки наукових установ найчастіше зобов'язані подвижництву вчених. Ядро фондів більшості бібліотек наукових установ становили особові бібліотеки та колекції відомих учених-засновників цих установ – О. О. Богомольця, Р. Є. Кавецького (Інститут експериментальної патології, онкології та радіобіології ім. Р. Є. Кавецького), О. В. Палладіна (Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна), М. Г. Холодного (Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного), Я. В. Ролла (Інститут гідробіології), М. М. Доброхотова (Інститут газу), І. М. Францевича (Інститут проблем матеріалознавства

ім. І. М. Францевича), А. А. Горшкова (Фізико-технологічний інститут металів та сплавів) та ін.

Роботою мережі бібліотек опікувалася Бібліотечна комісія (згодом, Бібліотечна рада, Інформаційно-бібліотечна рада), створена рішенням Президії ВУАН 22 жовтня 1929 р., а базовою організацією Ради була Всенародна бібліотека України. Питанням зберігання фондів бібліотек, вивченню і популяризації цінних книжкових і рукописних документів, розвитку діяльності ЦНБ і ЛНБ ім. В. Стефаніка як провідних наукових і культурно-освітніх центрів приділялася особлива увага Ради. Про стан зберігання та використання цінних колекцій, створення автоматизованої інформаційної системи «Пам'ятники писемності і друку» йшлося на засіданні Інформаційно-бібліотечної ради від 28.02.1989 р. У рішенні ІБР зазначалося: просити Президію АН УРСР зобов'язати керівників наукових установ сприяти збереженню цілісності колекцій відомих учених, забезпеченню їх окремого зберігання, створенню самостійного довідкового апарату з залученням до наукового опрацювання та популяризацію видань наукових співробітників закладів. Також у документі наголошувалося на необхідності звернути увагу керівників на ухвалення рішень щодо придбання установою колекцій на основі глибокого вивчення та оцінки їх наукової цінності бібліотечною радою закладу.

Традиція передавання особових бібліотек учених до фондів бібліотек наукових установ продовжується й нині. Лише за останні десятиліття були передані установам особові бібліотеки видатних науковців: фундатора української нейрофізіологічної школи, акад. П. Г. Костюка – Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця; українського мовознавця, акад. О. С. Мельничука – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; історика, акад. Я. Д. Ісаєвича – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; матеріалознавця, акад. В. В. Панасюка – Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка; акад. В. В. Немошкаленка та акад. А. П. Шпака – Інститут металофізики ім. Г. В. Курдюмова;

акад. Я. С. Яцківа – Головна астрономічна обсерваторія; акад. Г. В. Єльської – Інститут молекулярної біології і генетики; акад. Г. А. Скрипник – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

Нині у 90 бібліотеках наукових установ зберігається 121 книжкова колекція чи особова бібліотека видатних учених – засновників всесвітньо відомих академічних установ та наукових шкіл, а також унікальні зібрання зарубіжних наукових періодичних видань (у багатьох від часу заснування установ), яких немає в жодній бібліотеці країни, зокрема й у НБУВ.

Національна книжкова спадщина стала об'єктом поглибленого дослідження та ґрунтовного наукового опису лише з 90-х років ХХ ст. Вагомим внеском у розвиток національної ідентифікації сучасного суспільства стало створення повної національної бібліографії, яка відзеркалює історичний розвиток народу, нації, починаючи від витоків писемності та друку і до сьогодення. НБУВ і ЛННБУ ім. В. Стефаника посідають провідні місця в історико-культурних дослідженнях унікальних фондів. Рукописи, стародруки, історичні колекції, архівні фонди та мистецькі зібрання цих бібліотек занесені до переліку наукових об'єктів, що є національним культурним надбанням України. Значні результати були отримані цими бібліотеками у ході розроблення теоретичних засад джерелознавчих досліджень, з вивчення рукописної та книжкової спадщини України, створення археографічних реєстрів рукописних фондів, бібліотечних зібрань та історичних колекцій. За роки незалежності були видані серії наукових довідників, каталогів, ґрунтовних досліджень документальної спадщини видатних українських учених і діячів культури, унікальних рукописних пам'яток.

Питання організації електронного ресурсу історико-культурних фондів, що належать національним бібліотекам (НБУВ і ЛННБУ ім. В. Стефаника), бібліотекам наукових установ НАН України знайшли відображення у постанові Президії НАН України «Про інформатизацію соціогуманітарних досліджень» від 10.10.1997 р.

Для реалізації цих завдань Президією була створена Наукова рада «Інтелектуальні інформаційні технології», діяльність якої спрямовувалася на науково-методичний супровід упровадження інноваційних технологій. Уся ця діяльність упродовж останніх десятиліть сприяла формуванню електронного простору національної культурної спадщини, цивілізованого ринку інформаційних продуктів та послуг, створенню їх розгалуженої інфраструктури, збереженню інформаційних ресурсів, включенню їх до системи найважливіших ресурсів держави.

Повномасштабна російська військова експансія, що триває з лютого 2022 р., спричинила непоправні людські втрати, призвела до руйнувань наукової та бібліотечної інфраструктури, актуалізувала вирішення пам'яткоохоронних проблем як пріоритетних у сфері національної культурної політики. У відповідь на існуючі загрози Президією НАН України було поставлено завдання створювати нові цифрові корпуси книжкових пам'яток історії та культури України, розширювати їхні електронні бази даних, здійснювати оцифрування найважливіших довідкових видань та колективних досліджень і розміщувати їх на інтернет-ресурсах, підготувати інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану зберігання пам'яток і проблем повернення культурних цінностей з РФ до України.

Бібліотеки наукових установ НАН України є учасниками національного бібліотечно-інформаційного фронту, сформованого в умовах війни, працюють на всіх його напрямках, долучаються до всіх заходів та ініціатив. І, посідаючи особливе місце в інформаційному просторі України як складники бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, вони реалізують, попри постійну небезпеку ворожих обстрілів, свою головну місію зі збереження унікальних бібліотечно-інформаційних ресурсів.

**Голова Інформаційно-бібліотечної ради НАН України,
академік НАН України
О. С. Онищенко**

Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України в роки війни (2022–2025 рр.)

Повномасштабна військова агресія Росії проти України внесла кардинальні зміни в роботу бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, який формує документні фонди та електронні ресурси національного масштабу, володіє цінними та рідкісними документами, що становлять національне культурне надбання нашої держави. 24 лютого 2022 р. розпочався новий літопис роботи бібліотек, гостро постало питання про збереження фондів, кадрів, матеріально-технічної бази.

З перших днів повномасштабного вторгнення з метою забезпечення діяльності установ, організацій і підприємств НАН України в умовах воєнного стану Президією НАН України було ухвалено низку рішень. Зокрема, розпорядженням Президії НАН України від 24. 02. 2022 № 143 «Про роботу установ, організацій і підприємств НАН України в умовах воєнного стану в Україні» визначено першочергові заходи та пріоритети діяльності наукових установ у воєнний час, серед яких: збереження особливо цінного майна, наукових об'єктів, що становлять національне надбання, та інших об'єктів майнового комплексу НАН України. За цими напрямками перебудовувалась і робота бібліотек мережі НАН України.

На жаль, за понад три роки війни внаслідок масованих авіаційних нальотів серйозно постраждала наукова інфраструктура НАН України. Пошкоджено будівлі багатьох наукових установ у Києві, Дніпрі, Харкові, Сумах, Одесі, Миколаєві, Львові. Від ракетних атак на столицю постраждали будівлі Національного науково-природничого музею, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди, Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного, Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича, Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона.

З перших днів війни опинився в зоні активних бойових дій і зазнав значних руйнувань Харківський фізико-технічний інститут. Серйозно постраждали від ударів ворога будівлі Інституту імпульсних процесів і технологій у Миколаєві та Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля в Києві. Двічі (20 липня 2023 р. та 31 січня 2025 р.) постраждав від ворожих ракетних обстрілів Одеський археологічний музей НАН України.

Найбільших руйнувань зазнали наукові установи м. Харкова: НТК «Інститут монокристалів», Інститут радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова, Харківський фізико-технічний інститут, Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна. 23 січня 2024 р. внаслідок обстрілів вдруге постраждав Інститут радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова (м. Харків), зазнала руйнівних втрат і бібліотека, зокрема книгосховище і абонемент залишилися без вікон. Бібліотечний фонд не постраждав, але він потребує серйозної санітарної обробки.

Упродовж 2022–2024 рр. були пошкоджені: бібліотека Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди, у приміщенні якої повибивало вікна; у бібліотеці Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича вибито вікна, пошкоджено дах; у книгосховищі бібліотеки Інституту фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова вибито вікна, зруйновано облицювання читальної зали; вибуховою хвилею вибито шибки в бібліотеці Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського, пошкоджено два вікна у приміщенні бібліотеки Інституту гідромеханіки. Змінив місце розташування Інститут відновлювальної енергетики (м. Київ) та його бібліотека, оскільки будівля установи знаходилась поряд з об'єктом енергетичної інфраструктури, були прильоти і пошкодження. Руйнування будівель наукових установ значно погіршило зберігання бібліотечних фондів, вони потребують посиленої уваги та захисту з боку керівництва установ.

Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України сформувався упродовж століття й нині разом з НБУВ і ЛННБУ ім. В. Стефаника налічує 92 бібліотеки різних за своєю структурою,

штатною чисельністю та матеріально-технічним забезпеченням. Починаючи з 2021 р., бібліотечний комплекс НАН України втратив сім бібліотек та 73 працівників, зокрема з НБУВ звільнилося 25 фахівців, з ЛННБУ ім. Стефаника – 28, з бібліотек наукових установ – 20. Припинили свою діяльність бібліотеки інститутів еволюційної екології, імпульсних процесів і технологій, морської біології, проблем природокористування та екології, Науково-дослідного центру індустриальних проблем розвитку, Відділення керамології Інституту народознавства, Відділення гідроакустики Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна. Упродовж 2023 р. було здійснено значний обсяг роботи з перевезення фонду і обладнання (стелажів) ліквідованого Інституту проблем природокористування та екології до бібліотеки Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова (м. Дніпро).

Не змогли повною мірою відновити бібліотечну діяльність наукові установи, які переїхали з окупованих територій. Це інститути: економіки промисловості, прикладної математики і механіки, фізико-органічної хімії та вуглекімії ім. Л. М. Литвиненка, Фізико-технічний інститут ім. О. О. Галкіна. Як зазначено у звіті Інституту економіки промисловості за 2024 р., його бібліотека в роки війни працювала в дистанційному режимі. Наукові співробітники, фахівці, аспіранти та здобувачі в режимі онлайн користуються книжковим фондом й електронним каталогом Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Інституту демографії та якості життя ім. М. В. Птухи, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана¹.

Бібліотеки низки наукових установ до травня 2022 р. стаціонарно не працювали, а бібліотекарі у цей період були переведені на дистанційний режим роботи, частина перебувала на простой, деякі працівники переїхали до інших міст України або ж виїхали за кордон. Залишаються й нині без бібліотечних кадрів бібліотеки інститутів: ботаніки ім. М. Г. Холодного,

¹ https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/zvit_2024.pdf

енергетичних машин і систем, проблем реєстрації інформації, філософії ім. Г. С. Сковороди.

Документна спадщина бібліотечно-інформаційного комплексу, представлена та збережена у бібліотеках наукових установ станом на кінець 2025 р. налічує 32,3 млн од. зб., є важливим джерелом історії науки в Україні. Цінні книжкові зібрання з різних галузей знань, ретельно дібрані протягом не одного десятка років, особові бібліотеки академіків і професорів, письменників і державних діячів становлять сьогодні ядро фондів багатьох бібліотек, тому закономірним є включення їх до реєстрів, путівників, довідників та каталогів.

Зокрема, у період Незалежності науковими установами НАН України були видані: «Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України» (Київ, 1999); «Путівник по особових фондах архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського» (Київ, 2005). «Архівні фонди установ Національної академії наук України: путівник» (Київ, 2008) та «Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2017), що видав Інститут архівознавства НБУВ. Три випуски путівників під назвою «Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» підготувала НБУВ у 2020–2024 рр.

Інформація про фонди 97 бібліотек наукових установ НАН України вміщена у довіднику «Бібліотеки Національної академії наук України» (Київ, 2019). Це друге, доповнене видання, яке з'явилося за роки Незалежності України, подає інформацію про історію наукових установ, обсяг і тематичний склад книжкових фондів, наявність цінних та рідкісних видань, особових бібліотек та колекцій. Воно містить низку додатків, зокрема: «Хронологічний показник років заснування бібліотек наукових установ», «Іменний показник власників книжкових зібрань та колекцій, які зберігаються у бібліотеках наукових установ НАН

України», «Довідкові та інші видання, що містять інформацію про бібліотеки наукових установ НАН України» тощо.

На сайтах наукових установ НАН України представлені меморіальні музеї, кабінети, особові бібліотеки видатних науковців, засновників інститутів: це, зокрема, меморіальний музей-кабінет та особова бібліотека Б. Є. Патона – академіка НАН України, багаторічного Президента НАН України, директора Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України; меморіальний музей академіка О. В. Палладіна, видатного вченого і громадського діяча, фундатора і директора Інституту біохімії (тепер ім. О. В. Палладіна) НАН України; кабінет академіка С. Я. Брауде, створеного в Радіоастрономічному Інституті, де зберігається частина його особистої бібліотеки. Головна астрономічна обсерваторія НАН України представила на своєму сайті персональні колекції вченого-астрофізика, доктора фізико-математичних наук Л. М. Шульмана і академіка НАН України, директора ГАО НАН України Я. С. Яцківа та книжкову колекцію, подаровану установі відомим вченим-астроном доктором Клаусом Йокерсом з Німеччини.

Найстарішими бібліотеками наукових установ НАН України є: бібліотека Одеського археологічного музею (1825 р. заснування), бібліотека Державного природознавчого музею (Львів 1870), бібліотека Фізико-хімічного інституту ім. О. В. Богатського (Одеса 1911). 33 бібліотеки створено у 1920–1940-х роках.

Серед 90 бібліотек наукових установ 57 мають цінні і рідкісні видання. У них зберігається 121 книжкова колекція та особова бібліотека видатних учених – засновників всесвітньо відомих академічних установ і наукових шкіл. Саме тому сьогодні особливої уваги потребує проблема збереження фондів бібліотек наукових установ, які за період своєї діяльності сформували великі масиви документів, що будуть затребуваними як сучасними, так і майбутніми поколіннями дослідників.

Слід наголосити, що погіршення стану справ зі збереженням фондів у бібліотеках наукових установ НАН України

спостерігається впродовж трьох воєнних років. Знижене фінансування наукових установ, відсутність професійних кадрів у багатьох бібліотеках, скорочений робочий тиждень, вимкнення світла та тепла – всі ці чинники негативно вплинули на роботу бібліотек. Упродовж 2022–2025 рр. фахівці понад 50 % бібліотек працювали на 0,75, 0,6, 0,5, 0,48, 0,3, 0,25 посадового окладу, виконуючи відповідні обсяги роботи.

В умовах воєнного стану гостро постало питання актуалізації бібліотечних фондів відповідно до «Рекомендацій Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України» (від 23 травня 2022 р.). Бібліотеки проаналізували склад фондів з метою вилучення російськомовних видань, зміст яких спрямований на ліквідацію Незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави.

З перших днів роботи у 2022 р. бібліотека Головної астрономічної обсерваторії почала звільняти свій фонд від пропагандистської проросійської та прокомуністичної літератури. Бібліотека звернулася із закликом і до співробітників обсерваторії, які теж долучилися до здавання в макулатуру проросійської літератури зі своїх домашніх бібліотек. Бібліотека Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова теж ініціювала збір макулатури серед своїх співробітників. За виручені кошти передплачено всеукраїнську газету «Світ» на 2025 р., решту передали волонтерській організації Інституту «Фізика-Лірика» на нагальні потреби.

Роки війни для бібліотекарів НАН України, як і для громадян всієї нашої країни, були й залишаються надзвичайно складним випробуванням. Однак, попри труднощі воєнного стану, бібліотеки продовжують працювати, надавати свої послуги користувачам, допомагати армії та біженцям. Бібліотекарі наукових установ збирають матеріали, які фіксують війну в Україні та документують подвиги своїх співробітників, а нині

захисників-військових. Яскравим прикладом є діяльність бібліотеки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона. Від самого початку повномасштабної війни її фахівці розпочали збирати та документувати матеріали про участь співробітників установи у бойових діях. Бібліотека Інституту мікробіології і вірусології підготувала постійно діючий стенд «Слава Україні. Слава її Героям», який постійно поповнюється новими матеріалами. За безпосередньої участі бібліотеки оформлюються куточки вшанування співробітників Інституту – Героїв захисників, які віддали життя, боронячи Незалежність Батьківщини. З ініціативи бібліотеки в Інституті мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного співробітники з липня 2022 р. розпочали виготовляти маскувальні сітки для ЗСУ. Співробітники бібліотеки Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова долучилися до роботи волонтерської групи «Фізика – Лірика» і майже щодня плели маскувальні сітки та збирали необхідні речі нашим бійцям на фронт.

Мала місце і благодійна діяльність бібліотек – організація збору українських наукових видань для переміщених закладів вищої освіти та українських біженців, які покинули райони воєнних дій та опинилися за кордоном. До прикладу, бібліотека Інституту історії України передала Маріупольському державному університету, який евакуювався з міста, 150 прим. наукової літератури. Бібліотека Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка передала даркниги: Національному музею голодомору-геноциду, бібліотеці Святого престолу (проєкт Першої Леді України О. Зеленської «Українська книжкова полиця»), переселенцям з міст Харкова і Маріуполя, що перебувають у Німеччині. Бібліотека Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова збрала і передала через волонтерів нашим захисникам на фронт та у військовий шпиталь понад 400 художніх і публіцистичних книг. Бібліотека Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М. П. Семененка збирала українські книги для внутрішньо переміщених осіб, для поранених, які лікувалися у військовому шпиталі, працівники установи також відвідували поранених.

Співробітники НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника брали участь у мистецьких акціях та програмах, що проводилися на підтримку ЗСУ; здійснювали благодійні внески під час проведення культурно-масових заходів.

За рахунок профспілкової організації НБУВ перераховано кошти на відновлення будівлі НДСЛ «Охматдит» та на відбудову Будинку праці у Харкові, який було пошкоджено під час обстрілів міста. Надано фінансову допомогу Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка НАН України для порятунку тропічних рослин та Благодійному фонду «Жертвам війни в Україні» у придбанні пікапу для транспортування поранених. Для однієї з військових частин ЗСУ, залученої до виконання бойових завдань на Сході України, надано благодійну допомогу у вигляді інверторного генератора Konner&Sohnen KS5500iES ATSR.

Приватними внесками співробітники ЛННБУ ім. В. Стефаника долучалися до збору коштів до фондів «Повернись живим» та «Протези для незламних», «Львівський лицар» та багато інших благодійних ініціатив, спрямованих на потреби військовиків, поранених, переселенців. Згідно із законодавством України на потреби ЗСУ з ЛННБУ ім. В. Стефаника передано транспортний засіб (вантажний автомобіль ГАЗ-3307). Також з обмінного фонду Бібліотеки було передано на потреби ЗСУ понад 200 друкованих видань.

Нові напрями роботи бібліотек, зокрема їхня волонтерська діяльність в умовах війни, знайшли відображення у професійних періодичних виданнях «Бібліотечному віснику», «Бібліотечному форумі: історія, теорія і практика», 72-му тематичному випуску збірника наукових праць Інституту бібліотекознавства НБУВ «Бібліотечна наука і практика в умовах воєнного стану», на вебсторінках бібліотек у соціальних мережах та мережі Інтернет. Ця діяльність нині є важливою та актуальною, адже інформування зарубіжної аудиторії про руйнування бібліотек та втрати бібліотечних фондів має доноситися різними засобами до світової громадськості та бути оприлюдненою в інформаційному просторі.

Діяльність Президії НАН України та Інформаційно-бібліотечної ради НАН України з питань зберігання фондів бібліотек

Стан зберігання фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України постійно перебуває у полі зору Національної академії наук України та Інформаційно-бібліотечної ради НАН України. Ці питання порушувалися у низці документів, зокрема постановах та розпорядженнях Президії НАН України: «Про стан зберігання рідкісних видань, рукописів і стародруків у бібліотеках НАН України» (№ 281 від 09.09.1998); «Про ліквідацію наслідків аварії в книгосховищі філії № 1 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (№ 268 від 07.11.2002); «Про стан та завдання розвитку в Національній академії наук України бібліотечно-інформаційної справи» (№ 186 від 09.07.2003); «Про виконання заходів щодо поповнення, збереження і використання державного бібліотечного фонду в НАН України» (№ 408 від 23.02.1998); «Про збереження та запобігання втратам експонатів, наукових матеріалів, літератури та інших цінностей, які зберігаються в установах та організаціях НАН України» (№ 248 від 20.04.2006), «Про затвердження Порядку розповсюдження та обліку видавничої продукції науковими установами НАН України» (№ 731 від 18.11.2011).

На виконання розпорядження Президії НАН України «Про виявлення та облік унікальних документів Національного архівного фонду України у складі Архівного фонду НАН України» (№ 146 від 12.03.2012) Інститут архівознавства НБУВ видав збірник нормативних і методичних документів «Організація діловодства та архівного зберігання документів у Національній академії наук України» (Київ, 2017) та путівник «Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2017).

У період Незалежності важливі питання збереження фондів бібліотечної та архівної академічної системи неодноразово заслуховувалися на засіданнях Президії НАН України. Зокрема, Президія НАН України, після розгляду стану справ щодо збереження фондів, у 2017 р. ухвалила розпорядження № 388 «Про впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах НАН України», яким були затверджені: «Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах НАН України» і «Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах НАН України» (Додаток). Згадані документи визначають права та обов'язки користувачів і установ-фондоутримувачів, а основним принципом доступу для користування книжковими пам'ятками визначено пріоритет збереження над доступністю оригіналів. «Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах НАН України» чітко визначає категорії та види книжкових пам'яток, рідкісних та цінних фондів (колекцій), вміщує перелік основних термінів та понять, наводить вимоги до обліку, організації збереження і використання, а також безпеки книжкових пам'яток.

У Положенні йдеться про необхідність створення корпоративної бази даних «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України» та представлення її на порталі НБУВ. Однак, у зв'язку із відсутністю програмного забезпечення для даної бази, необхідної комп'ютерної техніки та бібліотечних працівників з фаховою освітою у багатьох бібліотеках наукових установ така корпоративна база даних все ще у процесі підготовки.

В умовах воєнного стану Президією НАН України було прийнято постанову «Національна культурно-мистецька спадщина: проблеми збереження та академічної наукової презентації»

№ 194 від 17.05.2023 р., в якій зазначалося, що російська військова експансія завдала руйнівних наслідків національній природній і культурній спадщині, актуалізувала перед державою завдання гарантування правового захисту і забезпечення на рівні міністерств та спеціальних урядових інституцій невідкладного вирішення прикладних пам'ятоохоронних проблем як пріоритетних у сфері національної культурної політики. Рішенням постанови було доручено науковим установам підготувати інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану збереження пам'яток і проблем повернення культурних цінностей з рф до України. У ході обговорення цього питання наголошувалося, що основними проблемами збереження та академічної наукової презентації національної культурно-мистецької спадщини є недостатнє фінансування, застарілі методи консервації, відсутність кваліфікованих кадрів, недостатня цифровізація та слабка комунікація між науковцями, державою та суспільством.

Постановою НАН України «Збереження і розвиток державності України в умовах війни та миру» № 298 від 23.08.2023 р. було схвалено діяльність установ Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України щодо комплексного аналітико-прогностичного дослідження проблематики збереження української державності в умовах агресивної війни, розв'язаної рф проти України. А в рішеннях постанови для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ставилося завдання продовжити наповнення спеціалізованого блоку «Електронних колекцій» е-бібліотеки «Україніка» та «Цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини».

Питання збереження цінних та рідкісних фондів окремих установ ставилися до розгляду на засіданнях Президії та Секції НАН України. Зокрема, на засіданні Президії НАН України від 05.04.2023 р. у доповіді М. Г. Жулинського наголошувалося на необхідності вирішення нагальних проблем, пов'язаних зі збереженням та використанням унікального рукописного фонду

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, який є архівом національного значення, де зібрано 280 персональних фондів та фондів установ і організацій літературно-мистецького профілю, понад 133 тис. од. зб. особливо цінних пам'яток писемності (зокрема й рукописів XIV ст.). Запропоновано актуалізувати концепцію створення науково-дослідного і культурно-інформаційного центру «Шевченківський дім», у складі якого передбачити розміщення та функціонування центру зберігання рукописних фондів класиків української літератури й видань літературної спадщини.

Про стан, облік, упорядкування і зберігання фондів в Інституті мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України йшлося на розширеній нараді у Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, яка відбулася 6 листопада 2024 р. за участі віцепрезидента, академіка НАН України С. І. Пирожкова. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України володіє унікальними ресурсами (65 фондів та колекцій видатних науковців, наукових установ, товариств з 24 тис. од. зб. та 1,5 млн арк., а також 2,1 тис. од. зб. фонозаписів на плівках, касетах, дисках та інших носіях, зокрема 270 на воскових валиках). Проте, діяльність наукової установи з обліку та оприлюднення на сайті установи цих колекцій ще далека до завершення.

Інформаційно-бібліотечна рада, як дорадчий колегіальний орган НАН України, що опікується діяльністю мережі бібліотек наукових установ, питання зберігання фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України розглядає на своїх засіданнях та інформує у виданнях. Роботі бібліотек мережі НАН України із захисту та зберігання особливо цінних і рідкісних масивів фондів, архівних і рукописних документів в умовах воєнного стану було присвячено засідання Інформаційно-бібліотечної ради (ІБР), яке відбулося 13 червня 2023 р. під головуванням почесного генерального директора НБУВ, академіка НАН України, голови ІБР О. С. Онищенка.

На виконання рішень ІБР розроблено рекомендації для керівників установ, бібліотечних працівників із забезпечення зберігання фондів під час війни, надзвичайних ситуацій, техногенних загроз. Зокрема, керівникам установ, що мають фонди цінних і рідкісних документів та одного штатного бібліотекаря, рекомендовано утриматися від переведення бібліотекарів на скорочений робочий тиждень та від надання довготривалих відпусток без покладання обов'язків на інших співробітників установи. Акцентовано увагу адміністрацій установ, бібліотечних фахівців на необхідності розроблення переліку цінних та рідкісних видань і плану їх евакуації у захищені місця на випадок ракетних обстрілів, пожеж, аварій водопровідних та каналізаційних мереж тощо; розгортання роботи з оцифрування найцінніших документів із фондів бібліотек та забезпечення їх зберігання на зовнішньому накопичувачі. Наголошувалося також на тому, що відповідальність за стан фондів та їх зберігання несуть і керівники наукових установ, і бібліотекарі.

У відповідь на лист ІБР бібліотеки у своїх звітах повідомили про проведені заходи з фізичного збереження бібліотечних фондів. З перших днів широкомасштабної російської війни проти України НБУВ перемістила в захищене приміщення колекції інкунабул, альдин, рідкісних українських видань минулого та найцінніші рукописи. Завдяки гуманітарній допомозі європейських партнерів у березні 2022 р. архівами, бібліотеками і музеями, зокрема й НБУВ, було розпочато активне копіювання даних у хмарні сховища, які розташовані за межами країни. Бібліотека також активізувала діяльність з оцифрування найбільш цінних документів, що дозволило значно підвищити рівень захищеності цифрових даних у разі виникнення руйнівних загроз та створити сучасну систему зберігання цих копій.

Від початку війни ЛННБУ ім. В. Стефаника здійснюється посилений нагляд за приміщенням і майном структурних підрозділів, забезпечено покращання охоронної та протипожежної

безпеки, облаштування укриттів для працівників установи на випадки повітряних тривог. Значна увага була приділена організації процесів захисту та збереження особливо цінних та рідкісних масивів фонду, архівних і рукописних документів, мистецьких зібрань.

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у зв'язку з постійними обстрілами було складено списки особливо цінних видань, частину рідкісного фонду упаковано та переміщено до безпечного місця. Бібліотека Одеського археологічного музею отримала вогнестійку тканину, якою були вкриті видання до 1917 р. (6 стелажів). Вікна у приміщенні бібліотеки закрили спеціальними плитами, замінили вогнегасники. З метою збереження інформації про фонди бібліотеки здійснено оцифрування 12 інвентарних та 2 реєстраційних книг, відомості про які збережено на зовнішньому накопичувачі.

Рідкісні видання (до 1800 р.) бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України було спаковано в окремі коробки і переміщено до більш безпечного місця. Від штабу порятунку культурної спадщини бібліотека отримала коробки з безкислотного картону, в які було складено видання для реставрації, відбитки статей, інші матеріали. Фонд бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України налічує понад 72 тис. документів, серед них понад 100 іноземних стародруків (до 1800 р. видання). У бібліотеці зберігаються рукописні документи (від 1819 р.), зокрема архів родини Дідушицьких, рукописні книги та наукові статті, реферати науковців Галичини і прилеглих регіонів.

В Інституті історії України НАН України фонд довідкових видань та енциклопедій з читальної зали перемістили до книгосховища. Також виділено фонд цінних та рідкісних видань (643 прим.), який зберігається в шафах у закритому книгосховищі. У бібліотеці Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України активізувалася робота зі збереження та упорядкування фонду. До виокремлених у 2023 р.

цінних документів додали і описали ще 10 книг. Всі 132 прим. зберігаються у металевій шафі, а основний фонд – у спеціально спроектованому книгосховищі з товстими стінами і лише однією зовнішньою стіною без вікон.

Погіршення стану справ зі зберіганням фондів у бібліотеках наукових установ НАН України великою мірою залежить від наявності професійних кадрів та їхньої заробітної плати. Переважна більшість бібліотек (75%) мають штат 1–2 працівники, окремі бібліотеки залишилися взагалі без бібліотекарів, або ж з покладанням обов'язків на інших працівників установи.

Зокрема, в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного зберігається зібрання стародруків, рідкісних та цінних видань – 2174 книги з ботаніки різних видавництв XVI–XIX ст., зокрема праці О. Бекетова, Ч. Дарвіна, Ф. Кютцінга, К. Ліннея, А. Фамінцина, А. де Кандоля, А. Енглера та ін. У 2009 р. бібліотекою було видано «Каталог стародруків із фондів наукової бібліотеки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України», який містить 101 бібліографічну позицію, а у 2011 р. «Каталог рідкісної книги із фондів наукової бібліотеки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України», що складається з 243 бібліографічних записів. Передбачалось також створення БД, де кожен стародрук буде представлений на окремій сторінці з відсканованим титульним аркушем та повним бібліографічним описом. Однак, через брак кадрів бібліотека не змогла організувати цю роботу. У планах щодо подальшої роботи бібліотеки – перевезення її частини до головного корпусу установи та передання стародруків, цінних і рідкісних видань, за погодженням, з ІБР до НБУВ. Нині у бібліотеці немає постійного штатного працівника, тимчасово обов'язки бібліотекаря виконує науковий співробітник.

Складною залишається ситуація у бібліотеці Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, бібліотечний фонд якої налічує 65,4 тис. прим., зокрема, документи іноземними мовами – 15,6 тис. прим. До складу фонду увійшла колекція раритетних книг професора Б. Фохта (всього 3,8 тис. прим., з них

2 тис. – іноземними мовами). Більша частина колекції – твори Платона, Аристотеля, Іммануїла Канта, Георга В. Ф. Гегеля, Йогана Г. Фіхте та інших, а також література про них. Тривалий час був відсутній працівник бібліотеки, не проводився переоблік цінних та рідкісних видань. Керівництво установи не надало відомостей, хто тимчасово виконує обов'язки бібліотекаря, а Інформаційно-бібліотечна рада не отримала звіту за 2024 р. Аналогічна ситуація спостерігається ще у деяких бібліотеках мережі, які володіють цінними та рідкісними документами.

У бібліотеці Національного науково-природничого музею станом на 01.01.2025 р. налічувалося 9 тис. прим. незареєстрованої та неопрацьованої літератури, яка не може бути прийнята на баланс у зв'язку з відсутністю необхідної кількості стелажів та за наявності одного працівника на 20 % посадового окладу (працює один день на тиждень).

Відсутність працівників та покладання обов'язків бібліотекаря на інших співробітників установи негативно вплинуло на роботу бібліотек, призвело до зменшення кількості звітів наданих установами до Інформаційно-бібліотечної ради НАН України. Бібліотекам, які не надали звітів про свою роботу упродовж 2023–2024 рр., Інформаційно-бібліотечна рада у першому кварталі 2025 р. направила листи на адресу керівників, кураторів бібліотек та голів інформаційно-бібліотечних рад установ з проханням повідомити про режим роботи бібліотеки та стан зберігання фондів. У відповідь на адресу ІБР надійшли листи та повідомлення про посилення уваги з боку керівництва установ до бібліотечних фондів, намагання забезпечити їх збереження під час війни та труднощі з організацією діяльності бібліотеки за відсутності кадрів.

Інформаційно-бібліотечна рада НАН України постійно відстежує питання стану зберігання фондів бібліотек наукових установ. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, як базова організація ІБР та головний методичний центр для бібліотек наукових установ НАН України, неодноразово надавала

кваліфіковану допомогу в порятунку історико-культурних цінностей, книжкових пам'яток та колекцій. Ця діяльність, пов'язана з аваріями, обстеженням стану приміщень та фондів, продовжується й нині. Зокрема, співробітниками відділу наукових технологій зберігання фондів НБУВ було обстежено колекцію академіка М. М. Крилова під назвою «Кабінет Остроградського і Вороного», що зберігалася в Інституті математики НАН України. До голови Ради та директора НБУВ звернулася дирекція Інституту математики стосовно реставрації та передачі колекції до НБУВ у зв'язку з відсутністю умов для її подальшого зберігання. Це питання було вирішено позитивно і у 2021 р. колекцію у кількості 7 тис. прим. передали до фондів НБУВ.

Грунтовний аналіз стану та зберігання фондів публікується у щорічнику «Робота бібліотек наукових установ НАН України у ___ році», започаткованому Інформаційно-бібліотечною радою НАН України у 1995 р. (видано 30 випусків). Видання регулярно, упродовж трьох десятиліть висвітлює роботу академічних бібліотек. Для організації практичної діяльності зі зберігання фондів у виданні подано низку консультацій. Це, зокрема: «Методичні засади щодо зберігання книжкових пам'яток стародруків та рідкісних видань» Г. Ковальчук (вип. 3); «Організація роботи з консервації документів» (вип. 11) і «Сучасні технології та нові матеріали для консервації фондів» (вип. 16) Л. Затоки; «Технологічні аспекти визначення пріоритетів під час рятувальних робіт» Л. Затоки (вип. 28); «Про методику атрибуції та експертизи рідкісних і цінних видань у бібліотеках» Г. Ковальчук (вип. 29); «Особова бібліотека академіка Бориса Євгеновича Патона у фондах науково-технічної бібліотеки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України» С. Іваненко і М. Шидловської (вип. 30); «Приватні бібліотеки у БД «Історико-культурні фонди НБУВ»: досвід створення» Т. Мяскової (вип. 30) та ін.

Готує щорічник Відділ науково-методичної роботи НБУВ, який веде статистичний облік основних показників роботи

бібліотек шляхом опрацювання звітів, здійснює аналіз стану та виявлення тенденцій розвитку як окремих бібліотек, так і мережі у цілому, забезпечує роботу системи підвищення кваліфікації бібліотекарів мережі, організує надання консультативно-методичної допомоги.

Одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень Відділу науково-методичної роботи є вивчення стану зберігання фондів у бібліотеках наукових установ НАН України. З цією метою працівники Відділу неодноразово упродовж останніх десятиліть проводили анкетування та уточнення відомостей про стан цінних фондів, які засвідчили, що вимоги з їх належного зберігання та опрацювання виконуються не завжди. Причин цьому немало, в тому числі й цілком об'єктивних, починаючи з відсутності в низці установ належних умов зберігання та розміщення цих фондів. Також вагомою причиною є той факт, що переважна більшість працівників бібліотек наукових установ не має фахової підготовки для наукового опрацювання рідкісних і цінних видань.

Зокрема, у рамках наукової теми НБУВ «Організація бібліотечно-інформаційних ресурсів як складова формування вітчизняного інтегрованого інформаційного простору» (2014–2016 рр.) проводилося вивчення питання стану колекцій, особових бібліотек, цінних та рідкісних видань, їх облік, зберігання та відображення на сайтах установ. У результаті опрацювання наданих матеріалів було створено перелік, до якого увійшло 95 зібрань – персональних колекцій та особових бібліотек видатних українських учених XIX–XXI ст., які зберігалися у фондах 42 бібліотек мережі.

У 2018–2019 рр. здійснювалося уточнення відомостей про стан зберігання колекцій, особових бібліотек, цінних і рідкісних видань. Встановлено, що у бібліотеках наукових установ зберігається 121 книжкова колекція чи особова бібліотека видатних вчених – директорів та організаторів академічних установ. На основі узагальнення відомостей, наданих бібліотеками, було

підготовлено видання довідника «Бібліотеки наукових установ Національної академії наук України» (Київ, 2019).

До вищезгаданого засідання ІБР (13 червня 2023 р.) ВНМР також провів дослідження стану зберігання унікальних фондів у бібліотеках мережі шляхом анкетування та інтерв'ювання. Анкети, які містили питання щодо наявності в бібліотеках цінних, рідкісних видань, особових бібліотек і колекцій; їх обсягів, проведення перевірок таких фондів; умов зберігання (в основному фонді або в окремому захищеному місці); щодо необхідності реставрації та можливості оцифрування таких видань на базі установ, були надіслані бібліотекам.

Метою наступного опитування у 2023–2024 рр. було визначення загального обсягу фонду унікальних видань, можливостей реставрації та створення страхових копій, характеристика їх фізичного стану та умов зберігання під час війни. Анкети було надіслано до 90 бібліотек. Звіти про роботу бібліотек у 2024 р. разом з анкетами надали 86 бібліотек (3 бібліотеки не звітувались). У результаті вдалось установити, що 29 бібліотек не мають унікальних фондів; 29 бібліотек надали неповну інформацію про цінні та рідкісні видання; 28 бібліотек, які відповідно до інформації, представленої у довіднику 2019 р., мають такі фонди, але відомостей про них не надали.

Таким чином, упродовж 2023–2024 рр. було зібрано інформацію про стан зберігання цінних та рідкісних фондів, особових бібліотек і колекцій лише від 50% бібліотек. Вона не є повною з різних причин, зокрема через відсутність кадрового, фінансового, технічного забезпечення роботи з такими фондами. Лише 26% бібліотек, які мають унікальні фонди, повідомили про те, що вони зберігаються у спеціально виділених захищених місцях. Потребу у реставрації видань мають 80% бібліотек, в оцифруванні та створенні страхових копій – усі бібліотеки. І лише 13% повідомили, що мають можливість оцифрувати цінні видання самостійно, на базі своїх установ. Третина бібліотек прозвітувала, що здійснила перевірки/переобліки таких фондів.

У цьому контексті особливого значення і актуальності набувають чинні документи, розроблені Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського: «Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України», «Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України». Вони затверджені розпорядженням Президії НАН України № 388 від 15.06.2017 р., тому установи НАН України повинні неухильно дотримуватися вимог, викладених у вищезазначених документах.

Важливим складником науково-методичної роботи є організація занять з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, посилення їх рівня компетентності у використанні інформаційних технологій, отримання нових знань з питань організації та зберігання фондів. Упродовж 2022–2025 рр. Відділом науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства НБУВ було проведено 12 заходів з підвищення кваліфікації бібліотекарів. Питання зберігання фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України розглядалися на таких: «Збереження фондів як пріоритетний напрям у діяльності бібліотек в умовах воєнного стану» (26.09.2023); «Цифрові можливості академічних бібліотек» (19.03.2024), «Інформаційні ресурси наукових бібліотек: формування та доступ» (28.05.2024), «Оцифрування фондів наукових бібліотек: сучасний стан і перспективи» (26.09.2024), «Особові колекції у фондах академічних бібліотек: формування та збереження» (13.02.2025); «Зарубіжна українська у фондах бібліотек України» (10.09.2025). Проте, за відсутності необхідної техніки бере участь у заняттях з підвищення кваліфікації, які проводить НБУВ, лише 30% працівників бібліотек наукових установ.

Із досвіду роботи бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України з книжковими пам'ятками, цінними та рідкісними виданнями, особовими бібліотеками та колекціями

Серед бібліотечних установ НАН України найбільшими обсягами цінних та рідкісних документів володіють НБУВ і ЛННБУ ім. В. Стефаника. НБУВ має найповніше в державі зібрання пам'яток слов'янської писемності, зокрема рукописних книг Х–ХІІ ст.; зберігає архіви, книжкові колекції видатних діячів української і світової науки та культури, серед них, видатних вітчизняних письменників ХІХ–ХХ ст., загальним обсягом майже 600 тис. одиниць зберігання. Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд України та депозитарій НБУВ, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 19.12.2001 р. № 1709, внесені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне культурне надбання України. Серед унікальних пам'яток писемності у Бібліотеці зберігаються: інкунабули, палеотипи, книжкова продукція знаменитих європейських фірм – Альдів, Етьєнів, Плентенів, Ельзевірів; одне з найбільших у країні зібрань книг кириличного друку. У фонді книгозбірні представлені різні зібрання просвітницьких установ та вищих навчальних закладів минулого (Київської духовної академії, Університету Св. Володимира, Острозької академії та ін.), ретельно підібрані колекції з різних галузей науки, що належали видатним ученим, академікам, членам-кореспондентам, професорам, письменникам, освітнім діячам.

Друга національна бібліотека у складі НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, володіє 8 мільйонним фондом документів. Основу книгозбірні становлять націоналізовані радянською

владою фонди майже двох сотень громадських і приватних бібліотек, які функціонували у Львові та інших регіонах Західної України. Унікальні колекції та зібрання Бібліотеки, серед яких: рукописні книги 2-ї половини XI–XVIII ст., інкунабули, палеотипи, стародруки, рідкісні книжкові та періодичні видання, мистецькі твори (рисунок, акварелі, гравюри), нотний фонд, картографічна колекція віднесені до складу національного надбання згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1709 від 19.12.2001 р. Кількість одиниць зберігання, що мають виняткове значення для української науки і не можуть бути відтворені у разі їх втрати або руйнування, становить понад 5 млн примірників.

Вагома роль з питань зберігання фондів бібліотек належить НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника як зберігачам книжкових пам'яток, які упродовж всієї своєї наукової діяльності висвітлювали ці важливі питання. Результатами їх фундаментальних і прикладних досліджень є нові наукові знання, що стали основою науково-методичного забезпечення цієї діяльності та широко використовуються у бібліотечній практиці.

Серед бібліотечного загалу особливо була відзначена колективна монографія співробітників Інституту книгознавства «З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів «Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2021). Інститут книгознавства НБУВ у рамках наукової теми «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика» упродовж 2020–2024 рр. видав три випуски довідника «Історичних бібліотечних зібрань і колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Перший випуск репрезентує колекційні фонди історичних бібліотек дореволюційних навчальних закладів Києва. Другий – присвячено книжковим зібранням релігійних навчальних закладів і монастирів, що діяли в українських землях переважно до 1918 р. Третій випуск

презентує колекційні фонди родових та особових бібліотек з фондів НБУВ. З метою популяризації інформації про цілісні колекції та зібрання, зокрема й про приватні бібліотеки, що знаходяться у складі фондів НБУВ, на основі програми ІРБІС–64 було створено базу даних «Історико-культурні фонди НБУВ».

ЛННБУ ім. В. Стефаника упродовж 2023–2025 рр. виконувала дослідження «Ресурси ЛННБУ ім. В. Стефаника: історичні виміри та інноваційні форми розкриття і представлення», в межах якої було здійснено книгознавче дослідження колекції палеотипів рідкісної книги, введено інформацію до баз даних приватних зібрань і колекцій представників української діаспори, розроблено проєкт цифрової колекції «Інкунабули ЛННБУ ім. В. Стефаника» та ін. Завершено видання бібліографії «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» у 6 томах.

Важливим завданням діяльності національних бібліотек, архівів та музеїв на сучасному етапі є формування цифрових ресурсів історико-культурної спадщини. Реалізація таких проєктів обумовлюється необхідністю збереження для нащадків цифрового контенту та документного надбання, передбачає поліпшення доступності оцифрованих матеріалів для користувачів. Унікальними за ресурсним наповненням є створені НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника бази даних та колекції, що репрезентують джерела історико-культурної спадщини України. До прикладу на порталі НБУВ представлено Цифрові ресурси історико-культурної спадщини – 2750 унікальних документів. Це – стародруки і рідкісні видання, бібліотечні зібрання та історичні колекції, образотворчі та музичні рукописи та видання, картографічні та газетні колекції тощо. Питанням створення, зберігання та інтеграції в міжнародну дослідницьку інфраструктуру бібліотечних ресурсів наукової інформації присвячена аналітична записка фахівців НБУВ «Інноваційні бібліотечні наукові ресурси, цифрові колекції та сервіси у розвитку дослідницької інфраструктури» (2024).

ЛННБ України ім. В. Стефаника надавала зареєстрованим читачам онлайн-доступ до 12 проблемно-орієнтованих баз даних і цифрових колекцій. Зокрема, це: «Наукові видання ЛННБ України ім. В. Стефаника», «Стефаникіана», «Електронні ресурси», «Реабілітована книга», «Книжкова спадщина Наукового товариства імені Шевченка (1874–1913)», «Архів Наукового товариства імені Шевченка з Національної бібліотеки Польщі у Варшаві», «Архів Наукового товариства імені Шевченка з Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві», «Колекція інкунабул ЛННБ України ім. В. Стефаника», а також «Електронна версія періодики», яка надає доступ до українських та польських часописів.

Постійне вивчення проблем зберігання бібліотечних фондів здійснювалося Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА) упродовж ХХ ст. У 1998 р. ІФЛА опублікувала «Основні правила збереження і використання бібліотечних фондів». Україна у відповідь на виконання міжнародних директив у 1999 р. затвердила «Програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр.», у межах якої передбачалося проведення робіт зі створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України». Однак, розпочату в 2016 р. роботу з формування Державного реєстру національного культурного надбання на даний час призупинено. А інформація про цінні та рідкісні видання академічних установ мала б становити найбільший та найцінніший відсоток Реєстру. Цей важливий документ у свою чергу міг би стати доказовою базою про втрати бібліотек України у ході російсько-української війни.

Одним із основних шляхів збереження книжкових пам'яток є оцифрування, яке забезпечує високу якість створюваних цифрових копій та можливість їх надійного зберігання. З початком повномасштабного військового російського вторгнення, завдяки обладнанню, отриманому від іноземних партнерів, бібліотеки активізували роботу з оцифрування найцінніших документів.

Особливу допомогу НБУВ з врятування документальної спадщини під час війни надали європейські національні

бібліотеки та міжнародна організація «Конференція європейських національних бібліотекарів» (CENL). Забезпечення збереженості фондів НБУВ шляхом прискорення оцифрування стало можливим і завдяки допомозі від низки європейських національних бібліотек, передусім Британської бібліотеки, Національної бібліотеки Німеччини, Шведської національної бібліотеки та Шведської академії наук; Національної бібліотеки Польщі; Національної бібліотеки та університетського об'єднання Фінляндії, окремих благодійників, приватних осіб. Це сприяє активізації формування страхового фонду цифрових копій особливо цінних та унікальних документів на UDO дисках. Всього на кінець 2024 р. опубліковано 244 оцифрованих документи із фонду НБУВ, записано 110 дисків, що містять 8321 документ, 719,3 тис. зображень, серед них нотна колекція графа О. Розумовського, українські стародруки, інкунабули, газети та журнали, документи з історії НАН України.

Знаковою подією в організації роботи зі зберігання та захисту фонду ЛННБУ ім. В. Стефаника стало надходження гуманітарної допомоги та підтримки фонду ALIPH. В умовах надзвичайної ситуації до установи надійшли металеві бокси, сейфи, металеві архівні пересувні стелажі. Металеві бокси були використані для збереження рідкісних видань і архівних пам'яток. У сейфах розмістили унікальні історичні пам'ятки XVI–XIX ст., твори мистецтва, стародруковані, картографічні та рідкісні видання. Металеві мобільні стелажі заповнили архівними документами (разом 68 архівних фондів, що налічують 16 247 справ).

Завдяки участі бібліотек у багатьох грантових проєктах було отримано можливість оцифрувати книжкові пам'ятки, цінні та рідкісні видання, які стали доступними широкому науковому співтовариству. За підтримки Українського культурного фонду ЛННБУ ім. В. Стефаника реалізувала грантовий проєкт «Книжкова спадщина НТШ (1874–1913): цифрова колекція» – 423 записи, до яких долучено 508 електронних

(pdf) примірників. Презентація проєкту «Повертаємо в Україну культурну спадщину» відбулася в ЛННБУ ім. В. Стефаника (25.11.2024). У рамках якого здійснено факсимільні відтворення десяти, знакових для української історії та культури, рукописів XI–XIV ст., які поповнили бібліотечний фонд книгозбірні. У липні 2025 р. у Бібліотеці розпочався процес оцифрування та створення бібліографічної бази даних картографічних видань 1493–1992 рр., що стане основою формування нової цифрової колекції.

Інститут рукопису НБУВ в рамках міжнародного дослідницького проєкту «Polonica Philosophica Orientalia» у співпраці з Ягелонським університетом-Ягелонською бібліотекою (Польща) веде дослідження та створення цифрової колекції філософських та юридичних джерел і трактатів, що стосуються історії філософії України і Польщі. Спільний науковий проєкт ІР НБУВ з Інститутом археології НАН України спрямований на дослідження історико-етнографічного вивчення описів Північного Причорномор'я XIX ст. та епістолярної спадщини відомого археолога Е. Р. фон Штерна, яке ґрунтується на рукописних документах з колекції Одеського товариства історії та старожитностей (1839–1922). До 160-ї річниці від дня народження Бориса Грінченка спільно з Київським столичним університетом імені Бориса Грінченка виконується проєкт «Електронний архів і корпус текстів Бориса Грінченка «Грінченкознавство» та ін.

У 2024 р. працівники Державного природознавчого музею отримали грант від Німецького культурного центру «Гете-Інститут» при Посольстві Федеративної Республіки Німеччини в Україні на реалізацію проєкту «Створення цифрової колекції найцінніших книжкових видань Наукової бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України», який передбачає закупівлю додаткової техніки для оцифрування і розширення можливостей його реалізації. В результаті планується додатково оцифрувати 60 рідкісних документів основного фонду

бібліотеки та розмістити їх в інтернет-просторі. Загалом науковці Державного природознавчого музею НАН України спільно з бібліотекарем І. Сусуловською вже оцифрували та розмістили на своєму сайті 106 рідкісних книг, 560 карток старого блок-карткового каталогу (формування якого розпочато у 1903 р.).

Про виконання робіт з оцифрування рідкісних і цінних рукописів та видань, що користуються підвищеним попитом, повідомили працівники бібліотек інститутів літератури ім. Т. Г. Шевченка, історії України, народознавства, сходознавства ім. А. Ю. Кримського, фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського, Головної астрономічної обсерваторії. В Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського було оцифровано 99 номерів журналу «Східний світ» та 38 номерів збірника «Сходознавство». У бібліотеці Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного завершили сканування «Українського ботанічного журналу» та видань 1900–1918 рр. із колекції І. П. Білоконя, в Інституті народознавства – колекцію поштівків НТШ. Співробітники Державного природознавчого музею повідомили про завершення процесу сканування та оприлюднення книжок у рамках проєкту «Створення цифрової колекції найцінніших книжкових видань Наукової бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України» за підтримки Європейського Союзу за програмою House of Europe; у бібліотеці Радіоастрономічного інституту проскановано наукові праці академіка С. Я. Брауде і провідних науковців установи. В Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена через брак необхідного для оцифрування унікальних фондів бібліотеки технічного ресурсу до виготовлення електронних копій українських видань Природничої Секції з власної ініціативи долучилися науковці Інституту. Нині вирішується питання щодо розміщення цих ресурсів та надання доступу до них.

НБУВ і ЛННБУ ім. В. Стефаника не лише оцифрують власні рідкісні й цінні видання, але й надають допомогу колегам в оцифруванні. У 2023 р. адміністрація Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди звернулася з проханням до НБУВ

надати допомогу в оцифруванні видань, що зберігаються в Інституті рукопису. Після підписання відповідної угоди, НБУВ упродовж трьох воєнних років оцифрувала і передала установі 177 документів. ЛННБУ ім. В. Стефаника на прохання бібліотеки Державного природознавчого музею оцифрувала п'ять широкоформатних документів. Цифрові копії зроблені з використанням обладнання, отриманого в рамках програми «Спільна спадщина під загрозою». Проте, більшість бібліотек не змогла розгорнути роботу з оцифрування видань через відсутність належного матеріально-технічного та кадрового забезпечення.

Серйозну увагу приділяли бібліотекарі роботі з упорядкування фондів та оцінювання фізичного стану документів. Проводились перевірки на наявність видань та правильність розставлення, здійснювалась реставрація та консервація унікальних документів. У рамках роботи зі збереження рукописних фондів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій фахівцями НБУВ у 2024 р. було виконано реставрацію: 38 925 арк. документів, 480 оправ; виготовлено 4476 оправ документів і різних індивідуальних засобів зберігання (паспортів, папок, футлярів тощо). Відділи – фондоутримувачі здійснили поточний ремонт 24 066 документів (29 091 у 2023 р.).

Упродовж 2024 р. працівники ЛННБУ ім. В. Стефаника основні зусилля спрямували на організацію та збереження унікального бібліотечного фонду: проведено документальну перевірку фонду на наявність 279 863 прим.; переміщено 689 953 прим. та перевірено на правильність розставлення 486 987 прим. Проводилася реставрація та консервація цінних документів (загалом відреставровано 102 одиниці збереження (1649 аркушів), серед яких: 34 гравюри XIX–XX ст.; 50 карт XVII–XX ст.; два стародрукованих видання XVIII–XIX ст.; одна збірка рукописних документів XIX–XX ст. К. Сосенка; одна підшивка періодичного видання «Glosy» 1910 р.; 14 нотних видань XIX–XX ст. із нових надходжень. Також відреставровано

оправи 28 книг (15 стародруків та 13 рідкісних книг). Для захисту та збереження фонду створені страхові копії: відскановано 159 966 сторінок.

У рамках проекту «Реставрація та консервація стародруків природничої частини Поторицької бібліотеки, що знаходяться в Державному природознавчому музеї НАН України», у 2023 р. було відреставровано 10 рідкісних книг. Проект реалізовано співробітниками музею спільно із Союзом родини Дідушицьких гербу Сас (засновники Музею) за фінансової підтримки Міністерства культури, національної спадщини та спорту Польщі за програмою «Охорона культурної спадщини за кордоном».

В Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича створено важливу в науковому сенсі інформаційну базу для проведення гуманітарних досліджень, яка включає: бібліотеку (понад 36 тис. видань наукової літератури та періодики); архів (понад 4 тис. справ) та понад 3000 пам'яток матеріальної культури Прикарпаття, Волині від доби палеоліту до середньовіччя представлено в Археологічному музеї, фондові збірки якого налічують більше 350 тис. артефактів. У фондах бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича є чимало рідкісних і цінних видань XIX–XX ст., які потребують реставрації, але через відсутність коштів вони перебувають у занедбаному стані. Крім того, потребують реставрації 102 прим. цінних і рідкісних видань з особового фонду академіка НАН України Я. Д. Ісаєвича.

До складу фонду бібліотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні увійшли видання з особових бібліотек відомих мовознавців А. Ю. Крипського, М. К. Грунського, Є. К. Тимченка, І. В. Шаровольського, Л. А. Булаховського, О. С. Мельничука, Т. В. Назарової. Окремі примірники цінних видань з особових бібліотек потребують реставрації, але на реставрацію, як і на їх оцифрування немає коштів. Слід констатувати, що для переважної більшості бібліотек проведення якісних реставраційних робіт є великою проблемою через відсутність відповідного матеріально-технічного забезпечення.

Питання зберігання бібліотечних документів на традиційних та новітніх носіях, починаючи з 1992 р. ґрунтовно досліджує Центр консервації і реставрації НБУВ (нині Центр збереження і оцифрування) та забезпечує працівників бібліотек інформацією щодо оцінки масштабів пошкоджень документів та приміщень, узагальнює досвід подолання аварійних та надзвичайних ситуацій у зарубіжних бібліотеках. За результатами науково-прикладних досліджень науковцями Центру підготовлено методичні рекомендації, інструкції, численні наукові публікації, тематичні збірники.

У 2019 р. побачило світ наукове видання «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: збереження, консервація та реставрація бібліотечних фондів в Україні (1992–2019)», підготовлене фахівцями Центру консервації та реставрації НБУВ. Монографія присвячена результатам їхньої науково-дослідної та науково-практичної діяльності за 25 років існування цього підрозділу. До видання увійшли також методичні розробки й інструктивно-технологічна документація. Серед них: «Методичні рекомендації з вивчення стану фондів бібліотек»; «Методичні рекомендації з попередження аварійних ситуацій у бібліотеках»; «Методичні рекомендації з оцінки стану фізичного збереження матеріальної основи документів (паперу) з використанням неруйнівних методів контролю» та низка технологічних інструкцій і технологічних регламентів.

Однією із форм і, водночас результатом вивчення історичної книжкової спадщини є експертиза рідкісних і цінних видань, дослідження артефактів національної та світової культури. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 № 1343. Відповідно до наказу Міністерства культури та інформаційної політики № 400 від 25.07.2023 р. затверджено перелік держаних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей до складу яких увійшли НБУВ

та ЛННБУ ім. В. Стефаника. Наприкінці 2023 р. Видавничий дім «Академперіодика» опублікував колективну монографію «Атрибуція й експертиза книжкових пам'яток з досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Книга має методичне спрямування, а представлене в ній зведене знання з атрибуції та експертизи книжкових пам'яток буде корисне бібліотекарям, допоможе спільними зусиллями боронити книжкову спадщину, особливо під час війни.

Невирішеною проблемою у зберіганні фондів бібліотек наукових установ залишається неможливість підтримання задовільного температурно-вологісного режиму через відсутність опалення в осінньо-зимовий період та кондиціонування в приміщеннях книгосховищ – у літній період, що згубно впливає на стан документів, а особливо катастрофічно – на стародруки і рідкісні видання. Працівники відділу наукових технологій зберігання фондів НБУВ здійснювали збирання та аналіз інформації щодо стану фізичного зберігання фондів 22 бібліотек наукових установ, за результатами обстежень яких було створено бази даних «Моніторинг фізичного стану книгосховищ мережі бібліотек НАН України» та «Технології, методи, матеріали та обладнання для уповільнення процесів старіння оригіналів найбільш цінних бібліотечних документів».

На жаль, у більшості книгозбірень показники температурно-вологісного стану фондів в осінньо-зимовий період не відповідають установленим нормам, оскільки є перебої з енергота водопостачанням, спричинені обстрілами, фінансовими труднощами з оплатою цих послуг. Так, взимку не обігрівались приміщення бібліотек інститутів: географії, гідромеханіки, газу, надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля та ін. Опалювальний сезон в Інституті чорної металургії ім. З. І. Некрасова (м. Дніпро) відсутній упродовж 13 років. У критичному стані перебуває фонд бібліотеки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного через аварійний стан приміщення та відсутність опалення в осінньо-зимовий період.

Цінні і рідкісні документи бібліотек потребують зберігання на всіх етапах їх експлуатації. Слід звернути увагу і на такий чинник, як втрати культурних цінностей, зумовлений недотриманням умов зберігання, особливо цінних та рідкісних документів бібліотек. НБУВ, ЛННБУ ім. В. Стефаника та бібліотеки наукових установ, на жаль, мають прикрі факти крадіжок документів, що становлять матеріальну, культурну та історичну цінність. На сьогодні є необхідність встановлення у книгосховищах таких бібліотек надійних систем охоронної сигналізації, відео спостереження і забезпечення постійного (візуального) контролю.

Важливим аспектом зберігання фондів бібліотек є систематичне підвищення професійної компетентності бібліотекарів, які опікуються цими питаннями. Темою Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація» (4.10.2023 р.) було визначено «Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек», в ході роботи якої було розглянуто актуальні питання щодо сучасних пріоритетів організації та управління бібліотечно-інформаційним комплексом; розвитку цифрових ресурсів та сервісів наукової бібліотеки; збереження бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України та ін. У рамках міжнародної конференції НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація» Центр консервації і реставрації НБУВ щорічно проводить круглий стіл на тему «Актуальні проблеми збереження бібліотечних фондів, які становлять культурне надбання України». Головною темою засідання у 2024 р. стало обговорення питань щодо необхідності створення умов для унеможливлення виникнення причин, за яких можуть знищуватися цінні бібліотечні документи або суттєво погіршуватися їхній фізичний стан.

ЛННБУ ім. В. Стефаника провела низку заходів, зокрема, міжнародну наукову конференцію «Пресознавчий дискурс: від минулого до сьогодення» (6.12.2024), науково-практичну конференцію «Рукописна традиція та сьогодення» (20.12.2024),

XII міжнародну наукову конференцію «Мистецька культура: історія, теорія, методологія» (22.11.2024), у ході яких питання збереження культурної спадщини розглядалися всебічно.

Інтерес до України, зокрема до її культурної спадщини та книжкових скарбів, викликаний повномасштабною збройною агресією російської федерації проти нашої країни, постійно зростає. Питання збереження культурної спадщини під час війни було представлено у виступах науковців на багатьох конференціях як вітчизняних, так і зарубіжних. Зокрема, генеральний директор НБУВ Л. А. Дубровіна виступила на засіданні 38-х щорічних загальних зборів CENL з доповіддю «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у соціальних катаклізмах XX та XXI століть: наслідки та сучасні ризики для культурної спадщини». Директор Інституту книгознавства НБУВ Г. І. Ковальчук на замовлення Американської бібліографічної асоціації виступила онлайн з лекцією: «Зібрання рідкісних книг і колекцій у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського» (5.03.2023). «Дослідження рідкісних і цінних книг в Інституті книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» таким був виступ Г. І. Ковальчук на шостій міжнародній конференції Національної бібліотеки Аргентини ім. Марьяно Морено (5.06.2023).

Учений секретар ЛННБУ ім. В. Стефаніка З. Т. Грень розповіла про «Особливості збереження історико-культурних фондів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка в часи війни» на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська історична та культурна спадщина під час військової агресії РФ: досвід, виклики, загрози» (Одеса, 23–24.09.2022).

В Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України відбулася міжнародна науково-практична конференція «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів» (19–20.03.2025) та міжнародний науковий семінар «Збереження

фольклору в сучасних архівних джерелах: польові дослідження і питання документації у світлі європейських практик» (Тарту – Київ, 25.04.2025), які стали майданчиками для обговорення ключових проблем зберігання і дослідження культурної спадщини.

Надзвичайно важливим завданням сьогодення має стати інформування світового співтовариства про давні традиції українського книговидання, поширення інформації про книжкові пам'ятки, що зберігаються в українських бібліотеках. Не зважаючи на небезпеку від ракетних обстрілів бібліотеки продовжують обслуговувати користувачів, вводять нові описи книжкових пам'яток в електронні каталоги, організують книжкові виставки, у т. ч. електронні. Зокрема, Інститут рукопису НБУВ спільно з Національним музеєм історії України став співорганізатором масштабних виставкових проєктів – «Європейська Україна. Доба Мазепи» (березень 2023) та «MIRAS. Кримськотатарська спадщина» (грудень 2024). Два наступні виставкові проєкти «Світи Григорія Сковороди» (травень 2023) і «Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть: «Енеїда» та українське націотворення» (травень – вересень 2023) цих національних установ були присвячені висвітленню творчої спадщини видатних українських мислителів XVIII ст.

Бібліотеки наукових установ також активізували роботу з організації виставкових проєктів, як традиційних так і електронних. Зокрема, з нагоди Дня науки (19.05.2023) у науково-технічній бібліотеці Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» (м. Харків) відбулася виставка рідкісних видань із фондів бібліотеки та приватних колекцій співробітників установи. Бібліотека Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні підготувала постійно діючу виставку «Мовна політика й міжмовні відносини в умовах війни» та низку тематичних виставок до ювілеїв українських науковців: мовознавця-славіста Л. А. Булаховського, члена-кореспондента НАН України В. В. Німчука, члена-кореспондента НАН України О. О. Тараненка та ін.

Аналізуючи роботу бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України в рамках наукової теми Інституту бібліотекознавства НБУВ «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах» (2023–2025), було з'ясовано, що забезпечення його ефективного функціонування в умовах несприятливих зовнішніх впливів і чинників потребує розроблення нових теоретичних засад, науково-методичного інструментарію і практичних рекомендацій. Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України володіє не тільки цінними фондами, але й потужними національними електронними інформаційними ресурсами і засобами комунікації, які також потребують збереження й вироблення відповідної політики з боку органів управління як державного, так і відомчого рівнів. Однак, слід наголосити, що незважаючи на численні переваги цифрової трансформації, бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України є достатньо неоднорідним та переживає кризовий період. Бібліотечні працівники змушені долати низку викликів, пов'язаних з мінімальною кількістю фахівців, які працюють на неповну ставку, технічною відсталістю матеріальної бази, недостатньою підтримкою з боку керівництва. В умовах недофінансування наукових установ, постійної невизначеності щодо подальшого їхнього існування питання збереження фондів бібліотек набуває особливої гостроти.

Висновки та рекомендації

1. Адміністраціям та інформаційно-бібліотечним радам наукових установ НАН України необхідно вжити додаткових заходів для забезпечення статутної діяльності бібліотек, збереження цінних та рідкісних видань, особових бібліотек та колекцій, що зберігаються в академічній бібліотечній мережі, зокрема для:

- збереження і підтримки функціонування інформаційно-бібліотечних підрозділів у наукових установах;

- збереження бібліотечних кадрів, відновлення бібліотечних посад там, де вони були скорочені; створення умов для роботи бібліотекарів повний робочий день і повний робочий тиждень;

- створення страхових цифрових копій особливо цінних документів і переміщення їх у найбільш безпечні місця, зокрема й зовнішні;

- надання допомоги бібліотекам, що постраждали внаслідок війни росії проти України, та бібліотекам установ, переміщених з тимчасово окупованих територій;

- накопичення інформації про досвід післявоєнної відбудови, зокрема й відбудови бібліотечної сфери;

- посилення інформаційного забезпечення Збройних Сил України.

2. Бібліотечно-інформаційним підрозділам необхідно продовжити роботу із виконання заходів, передбачених у документах, затверджених розпорядженням Президії НАН України № 388 від 15.06.2017 р.:

- організувати облік, використання та зберігання цінних та рідкісних видань, особових бібліотек і колекцій відповідно до чинних вимог;

- проаналізувати контент фондів з метою визначення їх видів та категорій – світового, державного чи місцевого значення;

- паспортизувати особові бібліотеки та колекції відповідно до рекомендацій і методики Інституту книгознавства НБУВ;

– активізувати роботу щодо створення зведеного по мережі установ НАН України обліку книжкових пам'яток у корпоративній базі даних «*Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України*», яка буде представлена на порталі НБУВ.

3. Центру збереження і оцифрування фондів НБУВ (керівник канд. іст. наук Ю. С. Ковтанюк) та відділу науково-методичної роботи НБУВ (керівник канд. наук із соціальних комунікацій О. Л. Сокур)

– уточнити з урахуванням ситуації довгостроковий план оцифрування цінних та рідкісних видань з фондів бібліотечної мережі НАН України;

– оновити та надіслати бібліотекам наукових установ НАН України інструктивно-методичні документи з оцифрування фондів бібліотек;

– здійснити експертну оцінку фізичного стану та надати рекомендації щодо поліпшення стану збереження особливо цінних фондів бібліотек інститутів, де їхнє зберігання не відповідає чинним вимогам.

Список літератури

1. Базові складові сучасної системи збереження особливо цінних бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України : монографія / відп. ред.: Ю. С. Ковтанюк ; кол. авторів ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2023. 390 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0005085.pdf

2. Бібліотеки наукових установ Національної академії наук України: довідник. / кол. авторів О. С. Онищенко та ін.; НАН України, Інформ.-бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 312 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004038.pdf

3. Бодак О., Коваль Т., Корчемна І. Діяльність Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 3. С. 36–48.

4. Дубровіна Л., Ковтанюк Ю. Гуманітарна допомога європейських партнерів під час воєнного стану і перспективи розвитку цифровізації колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 1. С. 34–44.

5. Збереження музейних, архівних, бібліотечних і наукових колекцій в умовах війни : біла книга. Київ, 2024. (Проект «Наука в небезпеці»). URL: <https://scienceatrisk.org/uk/whitepaper/zberzhennia-muzeinykh-arkhivnykh biblioteknykh-i-naukovykh-kolektsii-v-umovakh-viiny>

6. Капустянська Н. Збереження фондів як пріоритетний напрям у діяльності бібліотек в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 1. С. 102–105.

7. Іваненко С. Основні напрями діяльності бібліотеки наукової установи Національної академії наук України в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 125–138.

8. Інноваційні бібліотечні наукові ресурси, цифрові колекції та сервіси у розвитку дослідницької інфраструктури : аналітична записка / відп. ред. Л. А. Дубровіна ; кол. авторів. Київ, 2024. 75 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0005011.pdf

9. Ковальчук Г. Популяризація зібрань рідкісних і цінних книг та їх досліджень Інститутом книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського серед колег Американського континенту. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 3. С. 87–92.

10. Колеснікова В. А., Черновол І. В., Пічкур С. С. Історія одного видання: діяльність українських археологів у часи Другої світової війни. *Археологія*. 2025. № 3. С. 139–150.

11. Листопад Д. Виставка рідкісних видань із фонду Науково-технічної бібліотеки Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» Національної академії наук України. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 3. С. 93–96.

12. Онищенко О. С. Стратегії і пріоритети діяльності бібліотек у період війни і післявоєнної відбудови. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. 2025. Т. 1. С. 14–19. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0005154>

13. Онищенко О., Солоіденко Г. Науково-інформаційне забезпечення НАН України періоду Незалежності: напрями, здобутки, перспективи. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 3. С. 22–41.

14. Печерога Н. В. Міжнародне співробітництво науково-технічної бібліотеки Головної астрономічної обсерваторії Національної академії наук України. // *Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. 2025. Т. 1. С. 90–93.

15. Підвищення ефективності діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації : науково-методичний збірник / наук. ред. : О. Г. Яковенко ; відп. ред. О. М. Василенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2022. 235 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004499.pdf

16. Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2022 році : інформ.-аналіт. огляд / Інформ.-бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського / автори-укладачі : Т. Л. Кулаковська, О. Л. Сокур, Г. І. Солоіденко. Київ, 2023. Вип. 28. 165 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004754.pdf

17. Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2023 році : інформ.-аналіт. огляд / Інформ.-бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського / автори-укладачі : Т. Л. Кулаковська, О. Л. Сокур, Г. І. Солоїденко, Л. О. Матвійчук. Київ, 2024. Вип. 29. 231 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0005002.pdf

18. Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2024 році : інформ.-аналіт. огляд / НАН України, Інформ.-бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського / автори-укладачі : О. Л. Сокур, Г. І. Солоїденко, Т. Л. Кулаковська; відп. ред. О. М. Василенко, Г. І. Солоїденко. Київ, 2025. Вип. 30. 198 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0005119.pdf

19. Сокур О. Л., Клименко О. З. Особові колекції у фондах академічних бібліотек: формування та збереження. *Бібліотечний вісник*. 2025. № 3. С. 168–173.

20. Сокур О., Клименко О. Бібліотекознавство і бібліотечна справа в умовах воєнного стану в Україні (за матеріалами журналу «Бібліотечний вісник»). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2023. № 12. С. 114–124.

21. Сокур О. Л., Клименко О. З. Підвищення кваліфікації бібліотекарів як пріоритетний напрям науково-методичної роботи у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 9. С. 37–42.

22. Сокур О. Л., Клименко О. З. Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій : монографія / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: НБУВ, 2022. 244 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004724.pdf

23. Солоїденко Г., Кулаковська Т. Діяльність бібліотек наукових установ НАН України в умовах російсько-української війни. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2023. № 4. С. 6–11.

24. Солоїденко Г., Кулаковська Т. Збереження бібліотечного фонду – пріоритетний напрям діяльності бібліотек наукових установ НАН України в умовах воєнного часу. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 261–273.

25. Солоїденко Г. Бібліотеки наукових установ НАН України: трансформації і тенденції розвитку в умовах сучасних викликів. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* / Ю. Половинчак (голов. ред.), С. Закірова, Т. Дубас [та ін.] ; відп. ред. О. Василенко, наук. ред. О. Клименко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2025. Вип. 75.

26. Сусуловська І. М., Вовк О. Б., Гураль Р. І. Роль міжнародних проєктів у збереженні бібліотечних фондів під час воєнного стану в Україні. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. 2025. Т. 1. С. 113–117.

27. Цифрові ресурси наукових бібліотек в умовах війни : науковий реферативний огляд / відп. ред. С. С. Гарагуля ; кол. авторів. Київ, 2024. 259 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004979.pdf

28. Чорновол І. Досвід роботи з особовими колекціями; історія походження та реконструкція книгозбірні Федора Вовка. *Бібліотечний вісник*. 2025. № 4. С. 112–131.

29. Штолько М. Науково-інформаційний відділ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у перший рік повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 1. С. 45–53.

ПРЕЗИДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ № 388

м.Київ

«15» 06 2017 р.

Про впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах Національної академії наук України

З метою впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах Національної академії наук України та відповідно до постанови Бюро Президії НАН України від 09.06.2016 № 111 «Про результати роботи Комісії Президії НАН України з вивчення стану та розроблення заходів щодо поліпшення збереження та охорони фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського»:

1. Затвердити розроблені Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського:

– Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України (додається);

– Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України (додаються).

2. Установам НАН України неухильно дотримуватися вимог Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України, та Правил користування книжковими пам'ятками,

рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України.

3. Науково-методичне та консультативне забезпечення реалізації Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України, та Правил користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України покласти на Інформаційно-бібліотечну раду НАН України (академік НАН України О.С. Онищенко) та Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського (член-кореспондент НАН України В. І. Попик).

4. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на Науково-організаційний відділ Президії НАН України.

Віце-президент Національної
академії наук України,
академік НАН України

С. І. Пирожков

Головний учений секретар
Національної академії наук України,
академік НАН України

В. Л. Богданов

Затверджено
розпорядженням Президії НАН України
від 15.05.2017 р. № 388

Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України

1. Загальний розділ

1.1. Положення розроблено відповідно до Конституції України, Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу», Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19.11.2013 № 2438/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21 листопада 2013 р. № 1983/24515, Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання, затвердженого наказом Міністерства культури України 14.06.2016 р. № 437, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 08 липня 2016 р. за № 936/29066, ДСТУ 7.87:2008 СІБВС «Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги (ГОСТ 7.87–2003. ІДТ)», інших нормативно-правових актів та встановлених стандартів, технічних умов, інших нормативних документів, що регулюють суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурних цінностей на території України.

1.2. Положення встановлює загальні принципи визначення категорій і видів книжкових пам'яток, які зберігаються в установах Національної академії наук України (далі – НАНУ) і становлять невід'ємну частину державної, а також частково і світової, історико-культурної спадщини, критеріїв щодо виявлення, вимог до обліку, організації зберігання та використання, а також безпеки книжкових пам'яток.

1.3. Визначення основних термінів.

У цьому Положенні застосовуються такі основні терміни в такому значенні:

– *книжкові пам'ятки* – рукописні книги, стародруки (видання з середини XV ст. по 1830 р.), рідкісні та цінні видання XIX–XXI ст. чи окремі особливі примірники, що мають виняткову наукову, історичну та культурну цінність за різними суттєвими ознаками (в тому числі автографами видатних особистостей, мистецькими екслібрисами чи суперекслібрисами, цінними маргінальними записами, додатковими вклейками, ілюстраціями чи іншими відмінностями від основного накладу тощо);

– *одинична книжкова пам'ятка* – рукописна книга або окремий примірник друкованого видання, що має самостійну якість цінного історико-культурного об'єкта;

– *колекція-книжкова пам'ятка* – організоване зібрання одиничних книжкових пам'яток чи книжок, що в сукупності мають властивості цінного об'єкта культурного надбання світового, державного чи місцевого значення;

– *фонд книжкових пам'яток* – сукупне спеціалізоване зібрання одиничних книжкових пам'яток та (або) колекцій-книжкових пам'яток, які є об'єктом культурного надбання, сформовані з метою оптимізації їх зберігання, дослідження, використання;

– *рідкісні та цінні фонди (колекції)* – сформовані за хронологічним, тематичним, видовим, ціннісним, рідкісним чи іншими критеріями книжкові, образотворчі, нотні, картографічні, газетні та інші колекції різних видів поліграфічної продукції, що зберігаються у бібліотеках (бібліотечних фондах) та архівних (рукописних) підрозділах наукових установ НАН України;

– *облік книжкових пам'яток* – сукупність встановлених правил і процедур, які регламентують виявлення книжкових пам'яток, належну обліково-документну реєстрацію, обов'язкову для всіх фондоутримувачів, що забезпечують державний контроль та охорону цих пам'яток;

– *збереженість книжкової пам'ятки* – фізичний стан книги, що представляє у якомога більш повному обсязі її первинний зовнішній вигляд, характеризує її існування в часі та зміни стану в процесі побутування; -

– *безпека книжкових пам'яток* – сукупність правових, інженерно-технічних, організаційних, режимних та інших заходів, які запобігають втраті книжкових пам'яток внаслідок крадіжок, фактів вандалізму, аварій техногенного характеру, стихійних лих, інших небезпечних обставин та дій;

– *проект «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України»* – корпоративна база даних, що містить уніфіковані описи книжкових пам'яток, забезпечує зведення інформації про примірники книжкових пам'яток в різних установах НАНУ, пошук і використання цієї інформації для наукових цілей і для створення Державного реєстру книжкових пам'яток;

– *Державний реєстр книжкових пам'яток* – зведений облік книжкових пам'яток у формі юридично оформленого переліку книжкових пам'яток, що зберігаються в державних сховищах України, незалежно від відомчого підпорядкування, який є складовою частиною Державного реєстру національного культурного надбання.

Державний реєстр національного культурного надбання (далі – ДРНКН) запроваджений з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його вклад у всесвітню культурну спадщину.

1.4. Сфера застосування Положення.

Встановлені цим Положенням норми застосовуються до збереження, обліку, дослідження книжкових пам'яток, що зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника (далі – ЛННБ), бібліотеках

(бібліотечних фондах) і архівних (рукописних) підрозділах установ Національної академії наук України (далі – установи-фондоутримувачі).

2. Категорії книжкових пам'яток

2.1. За ступенем історико-культурної цінності книжкові пам'ятки поділяються на категорії світового, державного, місцевого рівнів. Пам'ятки світового та державного рівнів мають бути обліковані в Державному реєстрі національного культурного надбання, його розділі «Книжкові пам'ятки України».

2.1.1. До пам'яток *світового рівня* можуть бути віднесені унікальні книги, втрата яких є непоправною для світової культури:

- рукописні книги або рідкісні примірники видань, що вплинули на розвиток людського суспільства в цілому;
- книги, що збереглися в світі в 1–2-х примірниках;
- європейські першодруки (інкунабули та палеотипи);
- книги, що є видатними творіннями світової культури.

2.1.2. До пам'яток *державного рівня* належать книги, що мають першорядне значення для пізнання історії розвитку науки, суспільства, культури:

- рукописні книги (по XVI ст. включно);
- стародруки – видання XV–XVIII ст.;
- окремі рукописні книги XVII – XVIII ст. та окремі примірники видань XIX – XXI ст.;
- окремі колекції, включаючи зібрання різних видів поліграфічних видань: книжкових, періодичних, нотних, картографічних, образотворчих, газетних тощо;
- зібрання зарубіжних українознавчих видань (зарубіжної україніки).

2.1.3. До пам'яток *місцевого рівня* можуть бути віднесені примірники видань, колекції, що становлять цінність для історії та культури певної місцевості або для певної галузі знань.

3. Види книжкових пам'яток

3.1. Книжкові пам'ятки за видами поділяються на одиничні книжкові пам'ятки і колекції-книжкові пам'ятки.

3.1.1. *Одиничними книжковими пам'ятками є:*

- рукописні книги, карти, ноти та інші види поліграфічних видань, що мають видатне культурно-історичне значення;
- рідкісні та цінні видання за вищезазначеними категоріями;
- окремі примірники ординарних видань, які одержали видатне або документуюче значення в процесі їх використання (примірники з автографами видатних особистостей, записами-коментарями, що мають історичну наукову цінність, коректурні, позацензурні примірники, а також рідкісні примірники знищених у тиражі видань тощо).

3.1.2. *Колекціями-книжковими пам'ятками можуть бути визнані:*

- систематизовані книжкові зібрання визначних історичних установ та організацій, фонд яких у сукупності становить цінний для держави об'єкт національного культурного надбання;
- особові бібліотеки, зібрані видатними діячами науки і культури, що відбивають коло їхніх загальнокультурних чи наукових інтересів і містять літературу, що є адекватним свідченням певної історичної доби чи розвитку певної наукової галузі;
- приватні бібліофільські колекції, сформовані за певними тематичними критеріями чи різними ознаками цінності книги як книгознавчої категорії;
- національний архів українського друку;
- створені в бібліотеках штучні колекції за певною ознакою: хронологічною, видавничою, форматною, видовою, тематичною, ознакою рідкісності, художнього оформлення чи поліграфічного виконання тощо.

3.1.3. Сукупність одиничних книжкових пам'яток та (або) колекцій книжкових пам'яток складає *фонд книжкових пам'яток*.

4. Критерії віднесення до книжкових пам'яток

4.1. Для віднесення до книжкових пам'яток рукописних книг, стародруків та інших видань застосовуються хронологічний, соціально-ціннісний та кількісний критерії.

4.1.1. Під *хронологічним критерієм* розуміють вік або за давності книги: йдеться про давні рукописні книги та стародруки; враховуються також особливості історії розвитку конкретних галузей знання, специфіка галузевого та місцевого книговидавання.

4.1.2. *Соціально-ціннісними критеріями* (застосовуються для книжкових пам'яток ХІХ (після 1830 р.) – ХХІ ст.) є видатні відмінні риси, що властиві книзі як єдності духовної та матеріальної культури – зразки видань, кращі за змістом, редакційною підготовкою, художнім оформленням, поліграфічним виконанням, а також ціннісні властивості, набуті книгою в процесі побутування:

4.1.2.1. – етапність (книга адекватно відбиває важливі переламні етапи суспільного розвитку і є їх безпосередньою частиною);

4.1.2.2. – унікальність (єдина в своєму роді);

4.1.2.3. – пріоритетність (як перше видання в певній галузі науки і техніки, в т. ч. й техніки друку та книжкового оформлення, важливе для історії та культури, а також пріоритетне для суспільно-політичного розвитку);

4.1.2.4. – меморіальність (співвідносить книгу з життям і творчістю видатних особистостей, з роботою наукових і творчих колективів, з важливими історичними подіями та пам'ятними місцями);

4.1.2.5. – колекційність (свідчить про приналежність книги до колекції, що має властивості історико-культурного об'єкта).

4.1.3. Ознаками *кількісного* критерію є рідкісність збережених примірників.

4.2. Виявлення книжкових пам'яток може відбуватися як за окремими критеріями, так і у їхньому поєднанні.

4.3. Відбір та експертиза книжкових пам'яток здійснюється установами-фондоутримувачами, в необхідних випадках – за участю спеціалістів НБУВ, ЛННБ чи інших великих книгозбірень.

4.4. Для організації роботи з відбору книжкових пам'яток до Державного реєстру в установах-фондоутримувачах, у яких зберігаються книжкові пам'ятки, створюються відповідні експертні групи як консультативні дорадчі колегіальні органи.

5. Облік та описування книжкових пам'яток

5.1. У великих бібліотеках книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні колекції виділяють в окремі фонди, які, як правило, зберігаються у відповідних спеціалізованих відділах.

5.2. Облік одиничних книжкових пам'яток та колекцій-книжкових пам'яток у таких фондах має бути повним, чітким і різноплановим відповідно до встановлених правил щодо рукописних та книжкових фондів: сумарним (за архівними описами для рукописних пам'яток; книгами сумарного обліку книжкових фондів, з поділом по колекціях і з укладанням паспортів на колекції) та індивідуальним або попримірниковим (за інвентарними книгами або листами актового обліку, службовими топографічними каталогами, книгами шифрів, актами перевірок). Будь-які виправлення в облікових документах щодо книжкових пам'яток не допускаються.

5.3. Точні й детальні описи, де відмічено зовнішні характеристики (варіанти, дефекти, провенієнції та незвичайні фізичні риси книжкових пам'яток), повинні бути доповненням описів службового (топографічного) каталогу, друкованих попримірникових каталогів і електронних каталогів.

5.4. Науковий опис книжкових пам'яток передбачає детальну книгознавчу характеристику пам'ятки, має охоронне значення і є частиною державного обліку пам'ятки. На його основі складаються реєстраційні бібліографічні описи одиничних книжкових пам'яток для ДРНКН.

5.5. Реєстраційні бібліографічні описи рукописних книг, стародруків, книжкових пам'яток ХІХ–ХХІ ст., колекцій для ДРНКН здійснюються відповідно до *Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до ДРНКН*, затвердженого наказом Міністерства культури України від 14.06.2016 р., зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 08 липня 2016 р. за № 936/29066.

5.6. Централізований, зведений по мережі установ НАНУ облік книжкових пам'яток має відбуватися на єдиній науково-методичній основі в корпоративній базі даних «*Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України*», що представлена на порталі НБУВ. НБУВ є координатором цієї діяльності для установ-фондоутримувачів сфери управління Національної академії наук України.

5.7. В міру належного відпрацювання певних масивів описів книжкових пам'яток та включення інформації до вказаної корпоративної бази НБУВ реєстраційні бібліографічні описи передаються до Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, яка здійснює зведення отриманих описів та передає їх на розгляд до Міністерства культури України. Міністерство культури України приймає рішення про офіційне включення книжкових пам'яток до ДРНКН.

5.8. У випадку прийняття рішення Міністерством культури України про включення книжкових пам'яток до ДРНКН Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого присвоює кожному виданню або рукописній книзі певний номер у ДРНКН і повідомляє про це НБУВ, а та, відповідно, установи-фондоутримувачі.

5.9. Установи-фондоутримувачі мають зробити відповідні позначки про присвоєння певним книгам статусу книжкових пам'яток у відповідній обліковій документації установи та забезпечити особливі умови захисту, маркування.

5.10. Перевірка наявності фондів книжкових пам'яток є обов'язковою для всіх установ-фондоутримувачів НАН України і здійснюється на постійній основі в плановому порядку.

5.11. Не допускається ліквідація та реформування офіційно зареєстрованих колекцій і фондів книжкових пам'яток, списання книжкових пам'яток з причин втрати актуальності (морального зносу) чи внаслідок старіння. У випадку закриття підрозділу, у якому зберігаються книжкові пам'ятки, чи ліквідації установи-фондоутримувача НАН України книжкові пам'ятки з її фондів мають бути передані іншій академічній установі за відповідним розпорядженням Президії НАНУ.

6. Збереження та зберігання книжкових пам'яток

6.1. Збереження книжкових пам'яток забезпечується шляхом їх консервації, тобто створенням і підтриманням нормативних умов зберігання, стабілізації та реставрації, відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.50:2006 СІБВС «Консервація документів. Загальні вимоги».

6.2. Установи-фондоутримувачі зобов'язані забезпечувати підтримання нормативних параметрів світлового, температурно-вологісного та санітарно-гігієнічного режимів, здійснювати стабілізацію, реставрацію книжкових пам'яток з використанням неруйнівних технологій і сучасних методів відповідно до встановлених стандартів, технічних умов, інших нормативних документів.

6.3. *Режим зберігання* книжкових пам'яток включає:

– температурно-вологісний режим (підтримання нормативних параметрів температури і вологості через систематичний контроль і регулювання за допомогою систем кондиціонування повітря чи опалювально-вентиляційних засобів, інших засобів і методів);

– санітарно-гігієнічний режим (санітарно-гігієнічна обробка, ентомологічний та мікологічний нагляд за станом книжкових пам'яток);

– світловий режим (підтримання нормативних умов освітлення при зберіганні книжкових пам'яток і, особливо, при їхньому експонуванні).

6.4. *Стабілізація* (захист книжкових пам'яток шляхом їх оброблення, що уповільнює старіння і запобігає ушкодженням) здійснюється індивідуальними і масовими методами нейтралізації кислотності, зміцнення, дезінфекції, дезінсекції, розміщенням у контейнери з нешкідливих матеріалів.

6.5. *Реставрація* книжкових пам'яток передбачає відновлення форми та первинного зовнішнього вигляду книги, що виконується лише висококваліфікованими реставраторами з використанням неруйнівних технологій і сучасних методів, довговічних речовин та нейтральних матеріалів, шляхом очищення, відновлення та укріплення матеріальної основи книги, з метою збереження в найбільш повному обсязі первісних характеристик книги і її особливостей, набутих у процесі її побутування.

6.5. *Облікові помітки* на книжкових пам'ятках повинні обмежуватись найнеобхіднішим мінімумом, проте всі позначки мають недвозначно й зрозуміло вказувати установо-фондоутримувача.

6.5.1. На титулах, видавничих і вишуканих аматорських обкладинках, цінних художніх форзацах, тексті чи ілюстраціях позначки не дозволяються. Проте позначки повинні бути розміщені на самій книзі, а не на додаткових елементах: обгортках, паспорті, папках, коробках, вкладках.

6.5.2. Потрібно уникати наклейки ярликів на корінцях, шкіряних оправах чи палітурках книжкових пам'яток, оскільки це псує оправи, спотворює зовнішній вигляд книжкової пам'ятки.

6.5.3. Нанесення маркування, позначок або наклейка ярликів на рукописні книги не дозволяється. Ідентифікація рукописної книги відбувається за рахунок деталізованого археографічного опису, що розкриває індивідуальні характеристики одиначної рукописної пам'ятки.

6.6. З метою збереження книжкових пам'яток устано-фондоутримувач має дбати про створення страхового фонду копій та копій користування (читацькі копії).

7. Користування книжковими пам'ятками

7.1. Основним принципом доступу для користування книжковими пам'ятками є *пріоритет збереження над доступністю* оригіналів. Правила користування книжковими пам'ятками прирівнюється до музейних та архівних правил.

7.2. *Загальні правила користування* книжковими пам'ятками передбачають:

– надання їх лише з науково-дослідною метою, в інших випадках – за спеціальним дозволом керівника підрозділу, у якому зберігаються книжкові пам'ятки;

– максимально можливу заміну оригіналів пам'яток копіями користування (читацькими копіями) або іншими виданнями того ж твору. За наявності копії, безпосередній доступ до оригіналів здійснюється з науково-дослідною метою у тих випадках, коли опублікований твір досліджується як історико-культурний об'єкт та факт книжкової культури в органічній єдності з матеріальною формою його втілення;

– відмову у видачі книжкової пам'ятки користувачеві у випадку незадовільного фізичного стану оригіналу, в окремих випадках надання оригіналу під особистим контролем працівника;

– надання доступу до видань з фонду книжкових пам'яток і колекцій-книжкових пам'яток лише за відсутності аналогічних примірників у загальних фондах бібліотеки;

– наявність спеціалізованих читальних залів (спеціального приміщення, спеціально відведеного робочого місця), що забезпечують всебічний контроль за користуванням книжковими пам'ятками;

– високу професійну підготовку бібліотечного і наукового персоналу, що обслуговує користувачів цією категорією видань.

7.3. До збереження книжкових пам'яток *світового* рівня установами-фондоутримувачами приділяється підвищена увага та здійснюється особливий контроль.

7.4. Установи-фондоутримувачі книжкових пам'яток забезпечують *доступність інформації* про цю категорію книг

не тільки через створення копій користування, але й через систему науково-довідкового апарату: каталогів (електронних, друкованих, карткових), довідкових та наукових видань, публікацію статей, а також через виступи на конференціях, інформації в пресі, виставки.

7.5. Книжкові пам'ятки, як правило, не видаються за межі установ-фондоутримувачів. Як виняток, книжкові пам'ятки можуть видаватися в інші установи на експонування, проведення реставраційних робіт, наукову експертизу та в інших, спеціально обумовлених випадках. Видавання книжкових пам'яток з фондосховищ установ-фондоутримувачів в тимчасове користування за межами установи-фондоутримувача здійснюється з дозволу керівника установи-фондоутримувача, а видавання книжкових пам'яток світового та державного рівнів – з дозволу Національної академії наук України.

7.6. Видавання книжкових пам'яток у тимчасове користування за межами України – *експонування, проведення реставраційних робіт, в інших випадках, передбачених чинним законодавством України*, здійснюють з дозволу Національної академії наук України та Міністерства культури України за поданням установи-фондоутримувача. Оформлення тимчасового користування відбувається за встановленими правилами за наявності державної гарантії країни, що приймає культурні цінності, а також за умови письмового підтвердження установою-фондоутримувачем наявності копій страхового фонду книжкових пам'яток, що видаються, та їх задовільного фізичного стану. Порядок *тимчасового вивезення* за межі країни культурних цінностей, а саме: книжкових пам'яток для їх *експонування, проведення реставраційних робіт, в інших випадках, передбачених чинним законодавством України*, встановлюється законодавством про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей.

7.7. Книжкові пам'ятки на виставках експонують у вигляді факсимільних видань, копій, муляжів.

8. Безпека книжкових пам'яток

8.1. *Безпека* книжкових пам'яток забезпечується законодавством України, що регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурних цінностей на території України, цим Положенням, іншими нормативними актами, інструктивно-методичними документами установ-фондоутримувачів.

8.2. *Інженерно-технічний захист* місць зберігання книжкових пам'яток забезпечується:

- технічним укріпленням сховищ, їх розташуванням у приміщеннях, які мають запасний вихід або знаходяться поблизу сходових клітин, ліфтів;
- металевими ґратами на вікнах із середини, а не з вулиці, товщина металевого прута яких не менше 1,5 см;
- міцними пожежостійкими дверима;
- належною системою охоронно-пожежної сигналізації, спеціально підібраними засобами пожежогасіння, бажано – автоматичного;
- приладами, які з'єднуються системою охоронної сигналізації зі службовими приміщеннями на варті; бажано є також наявність сучасної системи сигналізації, з відеокамерами стеження.

8.3. *Організаційне забезпечення захисту* книжкових пам'яток здійснюється шляхом розробки та запровадження комплексу засобів і заходів безпеки, а саме:

- прогнозуванням стану захищеності;
- оцінкою ефективності контрольно-пропускного режиму, фізичного та електронного захисту, комплекту посадових та спеціальних інструкцій;
- постійним аналізом професійного рівня хранителів тощо.

8.4. *Охорона фондів* книжкових пам'яток повинна здійснюватися на всіх ділянках, починаючи з моменту їх надходження до установ-фондоутримувачів і закінчуючи користуванням ними дослідниками. У режимі охорони фондів передбачається:

- охорона від крадіжок і псування примірників;
- попередження втрат у повсякденних умовах;
- захисні засоби на випадок масових переміщень, стихійних чи інших лих.

8.5. Книжкові пам'ятки видаються тільки дослідникам на підставі аргументованої потреби від установи, де працює чи навчається дослідник, і максимально замінюються на копії у вигляді мікрофільму, фотокопії, цифрової копії (в електронній або роздрукованій формі), факсимільного видання.

8.6. Доступ до приміщень, де зберігаються фонди книжкових пам'яток, для користувачів, відвідувачів, працівників інших структурних підрозділів установ-фондоутримувачів не дозволяється.

8.7. У неробочий час контроль сховищ книжкових пам'яток забезпечується:

- застосуванням врізних замків, контрольних замків, пломб або печаток;

- встановленим порядком закривання приміщень, де зберігаються книжкові пам'ятки;

- видачею ключів для відкривання приміщень під розпис лише відповідальним особам, що має бути передбачено документом, який регламентує забезпечення пропускнуго та внутрішньооб'єктового режимів установи-фондоутримувача;

- коди секретних замків сховищ повинні мати обмежене розповсюдження, їх треба міняти щоразу при змінах у штаті працівників, які мали доступ до сховищ;

- коди автоматичної охоронної сигналізації мають бути індивідуальними.

8.8. Сейфи або спеціальні шафи з найбільш цінними книжковими пам'ятками повинні мати надійні запірні пристрої; ключі від них повинні зберігатися в недоступному для сторонніх осіб місці.

8.9. Вільний доступ до фондів книжкових пам'яток категорично забороняється.

8.10. На рукописні книжкові пам'ятки та друковані книжкові пам'ятки *світового рівня* заповнюються спеціальні бланки: «Аркуш-засвідчувач книжкової пам'ятки» (Додатки 1, 1а), в яких зазначаються зовнішні особливості пам'ятки: кількість аркушів, вклейок, вставок у книжковій пам'ятці, фізичний стан, та «Аркуш користування книжковою пам'яткою» (Додаток 2), де вказується, коли й кому, з якою метою видавалася пам'ятка.

8.11. Маркування на друкованих книжкових пам'ятках може бути двох типів: помітне й приховане. Видима позначка має бути на місці, звідки її не можна видалити без цілком очевидних слідів чи без втрати естетичної, комерційної вартості книги, її повноти.

8.12. Для запобігання негативним наслідкам для книжкових пам'яток, викликаних надзвичайними ситуаціями, та забезпечення дій в екстремальних умовах (зокрема, негайної евакуації тощо), установою-фондоутворювачем розробляється і періодично переглядається план заходів щодо організації роботи установи-фондоутримувача в надзвичайних ситуаціях в залежності від видів можливих загроз.

До розроблення планів заходів залучають фахівців в галузі будівництва та технічної експлуатації будівель, пожежної безпеки, охорони праці, цивільного захисту та інших відповідальних працівників установ- фондоутримувачів.

Плани заходів розробляють на підставі ґрунтовного аналізу чинників, що можуть спричинити надзвичайні ситуації, створити загрозу життю людей та збереженості книжкових пам'яток.

З планом заходів та іншими нормативними документами, що визначають дії під час надзвичайних ситуацій в установах-фондоутримувачах, повинні бути ознайомлені всі працівники установи.

Додаток 1
до Положення про книжкові пам'ятки,
рідкісні та цінні фонди (колекції),
що зберігаються в установах
Національної академії наук України

Назва установи-фондоутримувача НАН України

Назва спеціалізованого підрозділу

**АРКУШ-ЗАСВІДЧУВАЧ РУКОПИСНОЇ
КНИЖКОВОЇ ПАМ'ЯТКИ**

Колекція або Фонд _____

Шифр _____ актовий № або інвентарний № _____

Назва книжкової пам'ятки _____

В одиниці зберігання пронумеровано _____ аркушів;
у тому числі:

літерні (кількість, №) _____;

пропущені та нумеровані (кількість, №) _____

чисті (кількість, №) _____

наявність унікальних мініатюр та гравюр

Особливості книжкової пам'ятки та її фізичного стану _____

_____
_____
_____

Посада особи, яка склала аркуш-засвідчувач

_____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)

_____ 20__ р.

Додаток 1а до Положення про
книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні
фонди (колекції), що зберігаються
в установах Національної академії
наук України

Назва установи-фондоутримувача НАН України

Назва спеціалізованого підрозділу

**АРКУШ-ЗАСВІДЧУВАЧ ДРУКОВАНОЇ
КНИЖКОВОЇ ПАМ'ЯТКИ СВІТОГО РІВНЯ**

Колекція або Фонд _____
Шифр _____ актовий № або інвентарний № _____
Назва книжкової пам'ятки _____

У книзі (одиниці зберігання) _____ сторінок (аркушів).
У т. ч.: нумерованих _____ (кількість, № римськими,
кириличними, арабськими цифрами (окремо по кожній нумерації);
помилки в нумерації))
ненумерованих _____ (кількість, місце)
чистих _____ (кількість, місце)
ілюстрацій на окремих аркушах (вклейках) _____ (кількість, №)

Особливості книжкової пам'ятки та її фізичного стану _____

Посада особи, яка склала аркуш-засвідчувач

_____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)
_____ 20__ р.

Додаток 2
до Положення про книжкові
пам'ятки,
рідкісні та цінні фонди (колекції),
що зберігаються в установах
Національної академії наук України

Назва установи-фондоутримувача НАН України

Назва спеціалізованого підрозділу

АРКУШ КОРИСТУВАННЯ КНИЖКОВОЮ ПАМ'ЯТКОЮ

Колекція або Фонд _____

Шифр _____ актовий № або інвентарний № _____

Назва книжкової пам'ятки _____

Дата, час користування (з якої години до якої години)	Прізвище, ініціали користувача	Характер користування (дослідження, читання, копіювання, перегляд, витяги тощо)	Номери аркушів, з яких зроблено копії, витяги тощо	Підпис користувача
1	2	3	4	5

Затверджено
розпорядженням Президії НАН України
від 15.06. 2017 р. № 388

ПРАВИЛА
користування книжковими пам'ятками,
рідкісними та цінними рукописними та
книжковими фондами, що зберігаються
в установах НАН України

1. Загальні положення

1.1. Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах НАН України (далі – Правила) розроблені відповідно до Конституції України, Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу», Закону України «Про інформацію», Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19.11.2013 р. № 2438/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21 листопада 2013 р. № 1983/24515, Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання, затвердженого наказом Міністерства культури України від 14.06.2016 р. № 437, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 08 липня 2016 р. за № 936/29066, ДСТУ 7.87:2008 СІБВС «Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги (ГОСТ 7.87–2003. IDT)», інших нормативно-правових актів та встановлених стандартів, технічних умов, інших нормативних документів

1.2. Дія цих Правил поширюється на Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), Львівську національну наукову бібліотеку України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ), бібліотеки та архівні підрозділи (рукописні фонди) (далі – спеціалізовані підрозділи зі спеціалізованими

читальними залами (місцями) установ Національної академії наук України (далі – установи-фондоутримувачі), що зберігають книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні рукописні та книжкові фонди (далі – книжкові пам'ятки), та користувачів установ-фондоутримувачів.

1.3. Правила встановлюють основні вимоги щодо організації доступу до книжкових пам'яток, рідкісних та цінних рукописних та книжкових фондів, що є невід'ємною частиною державної, а також частково і світової історико-культурної спадщини та перебувають під охороною держави згідно з чинним законодавством України, визначають права та обов'язки користувачів і установ-фондоутримувачів.

Особливі, більш суворі правила користування встановлюються установами-фондоутримувачами для книжкових пам'яток світового та державного рівнів з урахуванням вимог, визначених у цих Правилах.

Визначення категорій і видів книжкових пам'яток здійснюється Положенням про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України, затвердженим розпорядженням Президії НАН України.

Користувач – фізична особа, яка звернулась до установи-фондоутримувача з метою отримання доступу для користування книжковими пам'ятками та оформлена відповідно до вимог Розділу 3 цих Правил, а також працівники установ-фондоутримувачів, зазначені у розділі 5 цих Правил.

1.4. Відвідування користувачами спеціалізованих читальних залів НБУВ, ЛННБ, читальних залів бібліотек та архівних підрозділів (рукописних фондів) установ-фондоутримувачів, ознайомлення з науково-довідковим апаратом і надання користувачам доступу для користування оригіналами книжкових пам'яток, їх копіями, здійснюються безоплатно.

1.5. Платні послуги користувачам надаються на підставі *Переліку(ів) платних послуг, які можуть надаватися*

установами-фондоутримувачами НАН України, що утримуються за рахунок бюджетних коштів, затвердженому (их) відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

1.6. Графіки роботи спеціалізованих читальних залів НБУВ, ЛННБ, читальних залів бібліотек та архівних підрозділів (рукописних фондів) установ-фондоутримувачів, де надається доступ до книжкових пам'яток, мають відповідати режимові роботи установи-фондоутримувача, бути оприлюднені на офіційних веб-сайтах установ, у довідково-інформаційних виданнях установи, вивішені в доступному для відвідувачів місці або в інший спосіб.

2. Організація доступу та роботи користувачів з книжковими пам'ятками

2.1. Основним принципом доступу для користування книжковими пам'ятками є пріоритет збереження над доступністю оригіналів.

2.2. Книжкові пам'ятки, що зберігаються в установах-фондоутримувачах, повинні перебувати під особливим режимом охорони, зберігання та користування (режим музейного та архівного користування).

При видачі оригінали книжкових пам'яток замінюються копіями користування (читацькими копіями) за їх наявності.

2.3. Вільний доступ до фондів книжкових пам'яток категорично забороняється. Доступ до приміщень, де зберігаються фонди книжкових пам'яток, користувачам, відвідувачам, працівникам інших структурних підрозділів установ-фондоутримувачів не дозволяється.

2.4. Доступ до оригіналів книжкових пам'яток дозволяється лише з науковою метою, у зв'язку з дослідженням книжкової пам'ятки як історико-культурного об'єкту та факту книжкової культури, в інших випадках це потребує відповідного обґрунтування і дозволу.

З учбовою, популяризаційною, іншою метою користувачам надається страхова копія або копія користування (читацька копія) книжкових пам'яток (цифрова, мікрофільмована, факсимільне видання тощо).

Оригінали надаються користувачам виключно в спеціалізованих читальних залах у НБУВ, ЛННБ та у спеціально відведених місцях в читальних залах бібліотек та архівних підрозділах (рукописних фондах) установ-фондоутримувачів, у яких забезпечується всебічний контроль за користуванням книжковими пам'ятками в присутності відповідального працівника спеціалізованого підрозділу. З урахуванням вимог цих Правил встановлюються вимоги до користування книжковими пам'ятками в спеціалізованих читальних залах НБУВ, ЛННБ та у спеціально відведених місцях в читальних залах бібліотек та архівних підрозділах (рукописних фондах) установ-фондоутримувачів та затверджуються керівником установи-фондоутримувача або його заступником.

2.5. Працівники НБУВ, ЛННБ, установ-фондоутримувачів, що обслуговують користувачів книжковими пам'ятками, повинні мати високу професійну підготовку.

2.6. Доступ до інформації про книжкові пам'ятки забезпечується шляхом створення науково-довідкового апарату², електронних виставок, презентацій, експонування.

2.7. Іноземні громадяни та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами доступу до книжкових пам'яток, науково-довідкового апарату та баз даних і мають такі самі обов'язки щодо користування ними, як і громадяни України.

---

² Науково-довідковий апарат – довідники у будь-якій формі (каталоги (електронні, друкovanі, карткові), бази даних, довідкові та інформаційні видання тощо), які розкривають склад і зміст відповідних фондів і колекцій книжкових пам'яток

2.8. Представники державних органів (у тому числі особи, які представляються як посадові (службові) особи державних органів): законодавчої влади, виконавчої влади, судової влади, зокрема, контролюючих, правоохоронних (далі – державні органи), інших будь-яких органів, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції, а також представники усіх засобів масової інформації (далі – ЗМІ), журналісти, представники суб'єктів господарювання будь-якої форми власності, громадських організацій розуміються як фізичні особи та мають право доступу і користування книжковими пам'ятками на загальних підставах без будь-яких винятків, та повинні бути оформлені як користувачі відповідно до цих Правил.

2.9. Доступ ЗМІ, журналістів для проведення фото-, відео-, кінозйомок регламентується окремим внутрішнім Положенням, що визначає порядок отримання дозволу та організації проведення фото-, відео-, кінозйомок в установах-фондоутримувачах.

2.10. У випадку прибуття працівників (представників) державних органів, зазначених у п. 2.8. цих Правил (у тому числі осіб, які представляються посадовими (службовими) особами державних органів) в установи-фондоутримувачі з метою перевірок бібліотечних, архівних (рукописних) фондів, вони повинні керуватися внутрішніми нормативними документами, що регламентують забезпечення пропускового та внутрішньооб'єктових режимів, документами, що регулюють порядок оформлення та видачі разових службових, тимчасових перепусток для проходу відвідувачів в установи, перепусток на винесення (вивезення) з установ друкованих видань, інших матеріальних цінностей; порядок дій керівників та працівників установ у випадках особливих непередбачуваних та екстремальних ситуацій, затверджених керівниками цих установ-фондоутримувачів, та чинними нормативно-правовими актами України, що встановлюють порядок проведення того чи іншого виду перевірки, повноваження, права та обов'язки, відповідальність державних органів.

3. Основні вимоги щодо оформлення осіб для користування книжковими пам'ятками

3.1. Особи, які мають намір користуватися книжковими пам'ятками в спеціалізованих читальних залах установ-фондоутримувачів, повинні записатися у НБУВ чи ЛННБ чи бібліотеки установ-фондоутримувачів згідно з порядком запису користувачів, визначеним власними правилами користування зазначених вище бібліотек.

3.2. Необхідною умовою видачі книжкових пам'яток є наявність у користувача читацького квитка, листа-клопотання (Додаток 1) з місця роботи або навчання (при першому відвідуванні), що засвідчує його професійну наукову мету користування оригіналом(ами) книжкової(их) пам'ятки(ок) у зв'язку з дослідженням змісту пам'ятки в органічній єдності з її матеріальною формою, та дозвіл³ керівництва (керівника або його заступника) вищезазначених установ-фондоутримувачів або уповноваженої керівником особи, визначеної його наказом.

Строк дії листа-клопотання встановлюється на один рік, який відлічується з дати його реєстрації в установі, що видала цей лист.

В інших випадках (стосується осіб, які тимчасово не працюють, пенсіонерів, осіб, що перебувають у відрядженні) заповнюється заява користувача (додаток 2), у якій користувач обґрунтовує мету користування оригіналом(ами) книжкової(их) пам'ятки(ок) і отримує дозвіл керівництва вищезазначених установ-фондоутримувачів (або уповноваженої керівництвом особи, визначеної наказом керівника).

3.3. Обслуговування користувача здійснюється після пред'явлення ним відповідальному працівнику спеціалізованої читальної зали читацького квитка, контрольного листка (якщо

---

³ Дозвіл – резолюція керівника установи-фондоутримувача або його заступника(ів), або уповноваженої керівником особи, визначеної його наказом, проставлена на листі-клопотанні відповідно до вимог, визначених в інструкціях з діловодства (внутрішньої, типових).

умовами правил користування бібліотекою передбачено його видача користувачу), надання (при першому відвідуванні) листа-клопотання (Додаток 1) з дозволом відповідно до п. 3.2. цих Правил, та заповнення Заяви користувача (Додаток 2). Своїм підписом у заяві користувач засвідчує факт ознайомлення з цими Правилами та внутрішніми правилами користування спеціалізованою читальною залою установ-фондоутримувачів та зобов'язання їх виконувати. Обов'язковим елементом заяви є згода користувача надати свої персональні дані для оброблення та внесення до бази даних користувачів спеціалізованого підрозділу, доступ до якої третіх осіб здійснюватиметься відповідно до вимог законодавства у сфері доступу до персональних даних.

Працівники спеціалізованих підрозділів установ-фондоутримувачів перевіряють повноту і правильність наведення в листі-клопотанні та заяві користувача обов'язкових відомостей. У разі виявлення в документах, що надаються користувачем, недостовірних відомостей про особу користувача установка-фондоутримувач має право позбавити користувача доступу для користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними фондами.

3.4. На кожного користувача книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними фондами оформлюється окрема справа, до якої входять листи-клопотання з дозволом або відмовою у доступі до оригіналів книжкових пам'яток, заяви користувача на видачу оригіналів книжкових пам'яток, копії або другий примірник письмових відмов в доступі до оригіналів книжкових пам'яток у випадках грубого порушення цих Правил, нормативних документів установ-фондоутримувачів, що встановлюють правила роботи в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах).

3.5. Архівні підрозділи (рукописні фонди) установ-фондоутримувачів здійснюють оформлення осіб для користування книжковими пам'ятками відповідно до Порядку користування

документами Національного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19.11.2013 р. № 2438/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21 листопада 2013 р. № 1983/24515, та власних правил користування зазначених вище архівних підрозділів (рукописних фондів).

4. Організація роботи користувачів з книжковими пам'ятками в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах) установ-фондоутримувачів

4.1. Працівники спеціалізованих підрозділів установ-фондоутримувачів видають книжкові пам'ятки користувачам відповідно до їх замовлень, форма яких затверджується власними внутрішніми документами установ-фондоутримувачів. Користувач особисто заповнює форму замовлення та надає її відповідальному працівнику спеціалізованого підрозділу. На кожен одиничну книжкову пам'ятку або сформовану одиницю зберігання (рукопис, книгу, підшивку періодичних видань, картографічний документ, гравюру, листівку, плакат, нотне видання тощо) заповнюється окрема форма замовлення.

4.2. Одноразово користувачеві може бути видано не більше двох примірників книжкових пам'яток – рукописних книг, чи стародруків, чи рідкісних видань XIX – першої половини XXI ст., або одну підшивку періодичного видання. Упродовж одного дня користувачеві може бути видано не більше 10 книжкових пам'яток.

4.3. Книжкові пам'ятки видаються користувачеві під його особистий підпис у книзі реєстрації видачі книжкових пам'яток, під наглядом відповідального працівника спеціалізованого підрозділу.

4.4. Працівники спеціалізованих підрозділів, які обслуговують користувачів, зобов'язані здійснювати поаркушеве перевіряння книжкових пам'яток перед їх видаванням користувачеві та при їх поверненні в присутності користувача.

4.5. Повернення книжкових пам'яток від користувачів працівнику спеціалізованого підрозділу установ-фондоутримувачів наприкінці роботи спеціалізованого підрозділу (спеціалізованої читальної зали) установ-фондоутримувачів відбувається не пізніше, ніж за 30 хвилин до їх закриття, з метою перевірки стану книжкових пам'яток, їх автентичності, їх повноти, а також повернення їх на місця зберігання.

4.6. Строк користування книжковими пам'ятками – певний період часу, протягом якого книжкові пам'ятки вважаються замовленими користувачем та зберігаються за ним.

Строк користування встановлюється керівником спеціалізованого підрозділу установи-фондоутримувача у кожному конкретному випадку в залежності від специфіки дослідження, мети користування книжковими пам'ятками, зазначених у листі-клопотанні та заяві користувача.

Продовження строку користування відбувається на підставі дозволу керівника спеціалізованого підрозділу установи-фондоутримувача на мотивованій заяві користувача (Додаток 3). Користувач повторно заповнює форму замовлення відповідно до п. 4.1. цих Правил.

Замовлені книжкові пам'ятки зберігаються в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах) у спеціальних шафах (сейфах) або в спеціально відведених місцях, доступ до яких мають лише відповідальні працівники спеціалізованих підрозділів установ-фондоутримувачів.

Якщо користувач не звертається за замовленими ним книжковими пам'ятками протягом 10 днів, їх повертають на місце постійного зберігання (сховища).

Після закінчення строку користування книжкові пам'ятки негайно повертаються на місце постійного зберігання (сховища).

Детальний порядок видачі книжкових пам'яток встановлюється внутрішніми нормативними документами установ-фондоутримувачів.

4.7. Книжкові пам'ятки світового рівня повертаються на місце постійного зберігання (сховище) щодня.

4.8. На абонемент книжкові пам'ятки не надаються.

4.9. Ксерокопіюванню книжкові пам'ятки не підлягають; копіювання книжкових пам'яток технічними засобами установ-фондоутримувачів на замовлення користувачів здійснюється відповідно до розділу 6 цих Правил; копіювання книжкових пам'яток власними технічними засобами користувачів можливе лише за умови, що копіювання не завдає шкоди книжковим пам'яткам і не заважає іншим користувачам; воно здійснюється з дотриманням умов, встановлених установами-фондоутримувачами, з урахуванням чинного законодавства України, Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України, затвердженого розпорядженням Президії НАН України, та цих Правил.

4.10. Підставою для відстрочки користувачам доступу до книжкових пам'яток є:

4.10.1. Незадовільний фізичний стан, перебування книжкових пам'яток в — реставрації, на оправленні, консерваційно-профілактичному обробленні, створенні страхових копій, перевірці наявності книжкових пам'яток. Строк такого обмеження не може перевищувати одного року з дня замовлення книжкових пам'яток.

4.10.2. Перебування книжкових пам'яток тимчасово за межами установи-фондоутримувача (експонування, реставрація, створення страхових копій тощо).

4.11. Обов'язки користувачів книжковими пам'ятками:

4.11.1. Залишати читацький квиток з контрольним листком (якщо умовами правил користування бібліотекою передбачено їх видачу користувачу) на час відвідування спеціалізованої читальної зали у відповідального працівника спеціалізованого підрозділу. У разі потреби вийти зі спеціалізованої читальної зали — здати під розпис відповідальному працівнику книжкові пам'ятки.

4.11.2. Особисто заповнювати форму замовлення та надавати її відповідальному працівнику спеціалізованого підрозділу. На кожний документ (рукопис, книгу, підшивку періодичних видань, картографічний документ, гравюру, листівку, плакат, нотне видання тощо) заповнювати окрему форму замовлення.

4.11.3. Перевіряти стан книжкових пам'яток, які отримуються у користування. У випадку виявлення пошкоджень – обов'язково повідомляти відповідального працівника читальної зали.

4.11.4. Дбайливо ставитися до книжкових пам'яток та майна установ-фондоутримувачів, запобігати їх пошкодженню.

4.11.5. Вчасно інформувати працівників установ-фондоутримувачів в разі зміни анкетних даних, теми наукової роботи.

4.11.6. Виконувати вимоги нормативних документів установ-фондоутримувачів, що встановлюють правила роботи в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах), правила користування книжковими пам'ятками в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах).

Зокрема, своєчасно виконувати законні вимоги працівників спеціалізованих підрозділів (спеціалізованих читальних залів) установ-фондоутримувачів, запобігати пошкодженню книжкових пам'яток, не виносити їх із спеціалізованих підрозділів (спеціалізованих читальних залів), не передавати іншим особам, які не несуть відповідальності за їхнє зберігання, не робити в них позначок і підкреслень, не писати на аркушах паперу, розміщених безпосередньо на книжкових пам'ятках, залишати закладки, перегинати видання вздовж корінця, загинати аркуші, калькувати текст, ілюстрації.

Не заносити до спеціалізованого підрозділу (спеціалізованої читальної зали) сторонні документи (документи з інших підрозділів установ-фондоутримувачів або власні в будь-якому вигляді, їх копії) та видання без дозволу відповідального працівника установи-фондоутримувача.

Не заносити до спеціалізованого підрозділу (спеціалізованої читальної зали) та не використовувати будь-які технічні засоби для копіювання без дозволу відповідального працівника установи-фондоутримувача.

4.11.7. Забезпечувати збереження і вчасне повернення книжкових пам'яток, наукового-довідкового апарату працівнику спеціалізованого підрозділу установи-фондоутримувача наприкінці роботи спеціалізованого підрозділу (спеціалізованої читальної зали) установи-фондоутримувача не пізніше, ніж за 30 хвилин до її закриття.

4.11.8. Заповнювати форми Аркушів користування книжковими пам'ятками (Додаток 4).

4.11.9. Дотримуватися умов копіювання книжкових пам'яток власними технічними засобами користувачів, встановлених установами-фондоутримувачами.

4.11.10. Не допускати порушень авторського і суміжних прав та права інтелектуальної власності на книжкові пам'ятки, що є об'єктами авторського і суміжних прав та права інтелектуальної власності.

4.11.11. У разі опублікування результатів дослідження, виконаного з використанням інформації із оригіналів книжкових пам'яток, надавати установам-фондоутримувачам один примірник видань (стаття, монографія тощо).

4.11.12. Не використовувати з комерційною метою копії книжкових пам'яток та їх фрагментів.

4.12. Відповідальність користувачів

4.12.1. У разі пошкодження, крадіжки, будь-яких інших незаконних дій користувачів стосовно книжкових пам'яток або майна установ-фондоутримувачів користувачі несуть відповідальність згідно з чинним законодавством України.

4.12.2. У разі порушення цих Правил, нормативних документів установ-фондоутримувачів, що встановлюють правила роботи в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах), користувач може бути позбавлений доступу для користування

книжковими пам'ятками або позбавлений права користуватися фондами установ-фондоутримувачів.

4.13. Користувачі книжкових пам'яток мають право:

4.13.1. Доступу для користування книжковими пам'ятками в спеціалізованих читальних залах у НБУВ та ЛННБ, та у спеціально відведених місцях в читальних залах бібліотек та архівних підрозділах (рукописних фондах) установ-фондоутримувачів відповідно до цих Правил та нормативних документів установ-фондоутримувачів, що встановлюють правила роботи в спеціалізованих підрозділів (спеціалізованих читальних залів), правила користування книжковими пам'ятками в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах).

4.13.2. Ознайомлюватися з науково-довідковим апаратом, користуватися оригіналами книжкових пам'яток, копіями користувача (читацькими копіями) безоплатно.

4.13.3. Отримувати платні послуги, передбачені у *Переліку(ах) платних послуг, які можуть надаватися установами-фондоутримувачами НАН України, що утримуються за рахунок бюджетних коштів*, затвердженому(ними) постановами Кабінету Міністрів України.

4.13.4. Публікувати, оголошувати, цитувати та іншим чином відтворювати зміст книжкових пам'яток з обов'язковим посиланням на місця їх постійного зберігання з дотриманням умов, передбачених законодавством.

4.13.5. Користуватися, за погодженням з керівництвом установи-фондоутримувача, технічними засобами, що полегшують роботу з книжковими пам'ятками (портативний комп'ютер – ноутбук, планшет, диктофон), за умови, що вони не завдають шкоди книжковим пам'яткам і не заважають іншим користувачам.

4.13.6. Вносити керівництву установ-фондоутримувачів пропозиції щодо поліпшення організації роботи користувачів в установах-фондоутримувачах.

5. Видавання книжкових пам'яток працівникам установ-фондоутримувачів та в тимчасове користування за межами установ-фондоутримувачів

5.1. Книжкові пам'ятки видаються працівникам спеціалізованих підрозділів установ-фондоутримувачів, в яких ці книжкові пам'ятки – зберігаються, на їхні робочі місця для виконання посадових обов'язків, службових завдань або за планами наукової роботи. Вони зобов'язані опрацьовувати та досліджувати книжкові пам'ятки у строки і обсяги, обумовлені планами роботи і затверджені керівництвом спеціалізованих підрозділів установ-фондоутримувачів.

5.2. Факт видачі та повернення книжкових пам'яток працівниками, зазначеними у пункті 5.1. цих Правил, має фіксуватися у відповідній внутрішній документації спеціалізованого підрозділу установи-фондоутримувача.

5.3. Працівники підрозділів установ-фондоутримувачів, зазначені у пункті 5.1. цих Правил, повинні дотримуватись вимог користування книжковими пам'ятками, передбачених цими Правилами та внутрішніми нормативними документами установ-фондоутримувачів, що встановлюють правила роботи в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах) установ-фондоутримувачів, та відповідати за одержані примірники книжкових пам'яток нарівні з іншими користувачами.

5.4. Видача книжкових пам'яток працівникам інших підрозділів установ-фондоутримувачів для виконання ними своїх посадових обов'язків, службових завдань керівництва здійснюється тільки в спеціалізованих читальних залах установ-фондоутримувачів відповідно до вимог користування книжковими пам'ятками, передбачених цими Правилами та внутрішніми нормативними документами установ-фондоутримувачів, що встановлюють правила роботи в спеціалізованих підрозділах (спеціалізованих читальних залах) установ-фондоутримувачів.

Працівники відповідають за одержані примірники книжкових пам'яток нарівні з іншими користувачами.

5.5. Книжкові пам'ятки, як правило, не видаються за межі установ-фондоутримувачів. Як виняток, книжкові пам'ятки можуть видаватися в інші установи на експонування, проведення реставраційних робіт, наукову експертизу та в інших, спеціально обумовлених випадках.

Видавання книжкових пам'яток з фондосховищ установ-фондоутримувачів в тимчасове користування за межами установ-фондоутримувачів має бути обґрунтованим і здійснюватися з дозволу керівника установи-фондоутримувача, а видавання книжкових пам'яток світового та державного рівнів – з дозволу Національної академії наук України:

- юридичним особам за наявності договору про експонування (копіювання) книжкових пам'яток із зазначенням умов, у яких перебуватимуть книжкові пам'ятки під час експонування (копіювання), гарантійного листа, а також наказу керівника установи-фондоутримувача, акта грошової оцінки книжкових пам'яток;

- спеціалізованим закладам, юридичним особам для проведення реставраційно-консерваційних робіт, створення страхового фонду книжкових пам'яток за наявності договору з ними;

- спеціалізованим закладам для проведення наукової експертизи книжкових пам'яток за наявності договору з ними.

Експонування книжкових пам'яток здійснюється на виставках, які можуть бути стаціонарними, пересувними, постійно діючими, організованими установою-фондоутримувачем самостійно або спільно з бібліотеками, музеями, іншими установами.

Книжкові пам'ятки на виставках експонують у вигляді факсимільних видань, копій, муляжів. На стаціонарній виставці можуть короткочасно експонуватися оригінали книжкових пам'яток. На пересувних виставках експонуються лише копії книжкових пам'яток.

У разі експонування книжкових пам'яток їх розміщують у засткляних вітринах, які замикають та опечатають. У приміщенні, де розміщують виставку, має підтримуватися режим, що забезпечує збереженість книжкових пам'яток.

5.6. Видавання документів у тимчасове користування за межами України – експонування, проведення реставраційних робіт, в інших випадках, передбачених чинним законодавством України, здійснюють з дозволу Національної академії наук України та Міністерства культури України за поданням установи-фондоутримувача за наявності державної гарантії країни, що приймає культурні цінності, письмового підтвердження установою-фондоутримувачем наявності копій страхового фонду книжкових пам'яток, що видаються, та їх задовільного фізичного стану. Порядок *тимчасового вивезення* за межі країни культурних цінностей, а саме: книжкових пам'яток для їх експонування, проведення реставраційних робіт, в інших випадках, передбачених чинним законодавством України, встановлюється законодавством про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей.

6. Організація копіювання книжкових пам'яток на замовлення користувачів

6.1. На замовлення користувачів установи-фондоутримувачі виготовляють фотокопії, цифрові копії фрагментів книжкових пам'яток відповідно до технічних можливостей установи-фондоутримувачів.

6.2. Замовлення на копіювання фрагментів книжкових пам'яток оформлюється користувачем на бланку згідно зі зразком, наведеним у додатку 5 до цих Правил, і передається відповідальному працівникові спеціалізованого підрозділу.

6.3. Копіювання установою-фондоутримувачем фрагментів книжкових пам'яток здійснюється після оплати користувачем вартості замовлення.

6.4. Копіювання книжкової пам'ятки у повному обсязі не дозволяється.

6.5. Якщо користувач замовляє копії книжкових пам'яток за наявності їх цифрових копій, то вони виготовляються лише з цих копій.

6.6. Установа-фондоутримувач може відмовити користувачу в копіюванні книжкових пам'яток, якщо вони перебувають у незадовільному фізичному стані, якщо під час копіювання можна пошкодити книжкову пам'ятку через її особливості (товщину корінця, спосіб оправи, формат книги, металевий оклад), або в інших випадках, коли копіювання наявними копіювальними засобами може спричинити погіршення стану книжкових пам'яток.

6.7. Винесення з установи-фондоутримувача паперових копій фрагментів книжкових пам'яток, виготовлених на замовлення користувача, оформлюється спеціальною перепусткою за підписом керівника спеціалізованого підрозділу або відповідального працівника установи-фондоутримувача.

6.8. Ксерокопіюванню книжкові пам'ятки не підлягають. Копіювання книжкових пам'яток власними технічними засобами користувачів можливе лише за умови, що копіювання не завдає шкоди книжковим пам'яткам і не заважає іншим користувачам, та здійснюються з дотриманням умов, встановлених установами-фондоутримувачами, з урахуванням чинного законодавства України, Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України, затвердженого розпорядженням Президії НАН України, та цих Правил.

6.9. Репродукування (репрографічне відтворення) книжкових пам'яток з метою перевидання здійснюється лише за наявності договору із зацікавленою особою, з обов'язковою умовою непошкодження оригіналів книжкових пам'яток.

Додаток 1
до Правил користування
книжковими пам'ятками,
рідкісними та цінними
рукописними та книжковими
фондами, що зберігаються в
установах НАН України

Форма листа-клопотання

Резолюція

ДОЗВОЛЯЮ _____

Підпис Розшифрування підпису _____

Дата

(найменування посади і прізвище керівника
установи-фондоутримувача НАН України,
якому адресується заява)

Лист-клопотання⁴

(Назва установи) _____ просить надати
доступ для користування оригіналом(ами) книжкової(ими)
пам'ятки(ами), що зберігається(ються) у

_____ (назва спеціалізованого підрозділу, назва установи-фондоутримувача)

_____ (П.І.Б. особи, що планує працювати з книжковими пам'ятками) місце
роботи, посада та/або навчання (студент, аспірант, докторант)

⁴ Лист-клопотання оформлюється на офіційному бланку установи відповідно до вимог, визначених в інструкціях з діловодства (внутрішньої, типових) з діловодства (офіційний бланк повинен мати вихідний номер та дату, з порядковим номером, проставленим нумератором на нижньому полі лицьового боку бланка).

Освіта, посада, науковий ступінь, учене звання

Тема наукової роботи, хронологічні межі

Мета користування оригіналом(и) книжкової(их) пам'ятки(ок)

(підготовка статті, монографії, дисертації, інші дослідження)

Посада керівника установи

(підпис)

(ініціали, прізвище)

_____ 20__ року

М.П.

Додаток 2
до Правил користування книжковими
пам'ятками, рідкісними та цінними
рукописними та книжковими фондами,
що зберігаються в установах
НАН України:

Форма заяви користувача

Резолюція⁵

ДОЗВОЛЯЮ _____

Підпис Розшифрування підпису _____

Дата _____
(найменування посади і прізвище керівника
установи-фондоутримувача НАН України,
якому адресується заява)

громадянина _____
(країна) _____ (П.І.Б.)

документ, що посвідчує особу (паспорт, паспортний документ)
_____,
(серія, номер, яким органом і коли виданий)

який постійно проживає за адресою, № телефону _____
_____

номер читацького квитка _____
_____

⁵ Проставляється дозвіл – резолюція керівника установи-фондоутримувача або його заступника(ів), або уповноважена керівником особа, визначена його наказом, проставлена на листі-клопотанні відповідно до вимог, визначених в інструкціях з діловодства (внутрішньої, типових).

ЗАЯВА

Прошу дозволити мені працювати у читальній залі (приміщенні) з фондами _____
(назва структурного підрозділу, назва установи)

Повідомляю про себе такі дані:

Рік народження _____

Місце роботи, посада _____

Освіта, науковий ступінь, учене звання _____
_____
_____

Тема наукової роботи _____
_____
_____

Мета роботи _____
_____

(підготовка статті, монографії, дисертації, інші дослідження)

Адреса місця роботи, № телефону/факсу _____
_____

E-mail _____

З Правилами користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах НАН України, правилами користування спеціалізованою читальною залюю _____
(назва спеціалізованого підрозділу)

ознайомився(лась) і зобов'язуюсь їх виконувати.

У разі опублікування моєї наукової праці, виконаної хоча б частково з використанням інформації із оригіналів книжкових пам'яток, використанням копій фрагментів з оригіналів книжкових пам'яток, зобов'язуюсь надавати установам-фондоутримувачам один примірник видань.

Я даю згоду _____
(назва установи-фондоутримувача)

на зберігання і обробку своїх персональних даних з метою ідентифікації суб'єкта персональних даних як користувача ____
_____
(назва установи-фондоутримувача)

для забезпечення реалізації прав громадян на доступ до спеціалізованих фондів та надання послуг користувачам _____
_____
(назва установи-фондоутримувача)

з додержанням вимог забезпечення збереження фондів _____
_____
(назва установи-фондоутримувача)

відповідно до нормативно-правових актів України, вимог Закону України «Про захист персональних даних».

_____
Дата

_____
(підпис)

_____
(ініціали, прізвище
користувача)

Додаток 3
до Правил користування книжковими
пам'ятками, рідкісними та
цінними рукописними та книжковими
фондами, що зберігаються в
установах НАН України

**Форма заяви користувача
про продовження строків користування книжковою
пам'яткою**

Резолюція установи⁶

ДОЗВОЛЯЮ _____

Підпис Розшифрування підпису _____
(найменування посади і прізвище

Дата керівника спеціалізованого підрозділу
установи-фондоутримувача НАН України,
якому адресується заява)

громадянина _____,
(країна) (П.І.Б.)

документ, що посвідчує особу (паспорт, паспортний документ)
_____
(серія, номер, яким органом і коли виданий)

який постійно проживає за адресою , № телефону _____
_____

номер читацького квитка _____
_____

⁶ Проставляється дозвіл – резолюція керівника установи-фондоутримувача або його заступника(ів), або уповноважена керівником особа, визначена його наказом, проставлена на листі-клопотанні відповідно до вимог, визначених в інструкціях з діловодства (внутрішньої, типових).

ЗАЯВА

Прошу продовжити мені строк користування оригіналом(ами)
книжкової(их) пам'ятки(ок) у спеціалізованій читальній залі

_____

(назва спеціалізованого підрозділу, назва установи- фондоутримувача)

з метою _____

_____

Дата

_____

(підпис)

_____

(ініціали, прізвище
користувача)

Додаток 4
до Правил користування
книжковими пам'ятками,
рідкісними та цінними рукописними
та книжковими фондами,
що зберігаються в установах
НАН України

Назва установи-фондоутримувача НАН України

Назва спеціалізованого підрозділу

АРКУШ КОРИСТУВАННЯ КНИЖКОВОЮ ПАМ'ЯТКОЮ

Колекція або Фонд _____

Шифр _____ актовий № або інвентарний № _____

Назва книжкової пам'ятки _____

Дата, час користування (з якої години до якої години)	Прізвище, ініціали користувача	Характер користування (дослідження, читання, копіювання, перегляд, витяги тощо)	Номери аркушів, з яких зроблено копії, витяги тощо	Підпис користувача
1	2	3	4	5

Додаток 5
до Правил користування
книжковими пам'ятками,
рідкісними та цінними рукописними
та книжковими фондами,
що зберігаються в установах
НАН України

Форма замовлення на копіювання книжкових пам'яток

Резолюція⁷

_____ Назва установи-фондоутримувача

ДОЗВОЛЯЮ

Підпис: Розшифрування підпису

Дата

ЗАМОВЛЕННЯ № _____
НА КОПІЮВАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК

Прошу дозволити мені _____ виготовити копії
(прізвище, ініціали користувача,
№ читацького квитка)

(фотокопії, цифрові копії) фрагменту(ів) книжкової(их) пам'ятки(ок)
(необхідне підкреслити)

_____ (назва книжкової(их) пам'ятки(ок))

Мета копіювання _____

⁷ Проставляється дозвіл – резолюція керівника установи-фондоутримувача або його заступника(ів), або уповноважена керівником особа, визначена його наказом, проставлена на листі-клопотанні відповідно до вимог, визначених в інструкціях з діловодства (внутрішньої, типових).

Шифр	Актівий № або інвентарний №	Номери аркушів*	Кількість копій (примірників)**
1	2	3	4

_____

Дата

_____

підпис

_____

(ініціали, прізвище
користувача)

Примітки:

*Слід обов'язково зазначити наявність зворотного боку аркушів, якщо вони підлягають копіюванню (наприклад: арк. 1 та зворот або арк. 4 та зворот). Якщо аркуші справи копіюються підряд, то потрібно зазначити, з якого до якого аркуша копіювати, не перераховуючи зворотів (наприклад: 1-10 арк. та звороти).

** Необхідно підрахувати кількість аркушів, що підлягають копіюванню, з урахуванням їх зворотного боку.

Наукове видання

**ПРО СТАН ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК,
ЦІННИХ І РІДКІСНИХ ВИДАНЬ, ОСОБОВИХ
БІБЛІОТЕК ТА КОЛЕКЦІЙ У БІБЛІОТЕКАХ
НАУКОВИХ УСТАНОВ
НАН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Аналітична записка

Редактори О. П. Косюк, О. З. Клименко
Макетувальник-дизайнер С. М. Головаха

Підписано до друку 22.12. 2025 р. Формат 60x84/16
Папір офс. Ум. друк. арк. 5,6 . Обл.-вид. арк. 4,1.
Наклад 100 прим. Зам. №30

Видавець і виготівник Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення до суб'єкта видавничої справи
До Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2023р.